

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Status

Julen 1981

Björne

Status

Tidskrift för Riksförbundet
för hjärt- och lungsjuka

nr 10 1981 årgång 44

Ansvarig utgivare: Tord Axelsson
Redaktör: Lars-Erik Hult

Förbundskansli:

David Bagares Gata 3, Stockholm
Postadress: Box 3196
103 63 Stockholm
Telefon 08-23 15 30
Postgiro: 90 00 11 - 8

Prenumerationspris:

Helår 45:—, Medlemspren. 25:—.

INNEHÅLL

Julen har rötter
i forntiden 3

Härliga bullar till julen 6

Bilder i ord och tusch 9

Då Norrbottens län
mobiliserade mot folk-
fienden tuberkulosen 14

Tid för lek tillsammans 18

Om folk som reste 20

Ur Nils Ferlins
"Barfotabarn" 28

Julen för 100 år sedan 30

Julbildkruss 34

Kontrollmärke
lagligen skyddat

Tryck Axlings Tryckeri AB Södertälje

God Jul i optimismens tecken!

Människan lär ju vara född till optimist och det är verkligen något som kan komma till nytta i dessa tider av ekonomiska nedskärningar.

Jag är övertygad om att var och en kommer att dra sitt strå till stacken för att åstadkomma bästa tänkbara rättvisa för alla kategorier inom vårt samhälle.

Nu till julen tycker jag att vi har den rättigheten att koppla av och glädja oss tillsammans med de våra — alla orosmoln till trots.

Förhoppningen är att Status innehållsrika julnummer skall bidra till den förströelse vi gjort oss förtjänta av.

Med det vill jag önska våra kära läsare en god jul och ett gott nytt år präglat av optimism och förhoppningar om förbättringar i alla avseenden.

Tord Axelsson

UR INNEHÅLLET

Julen har rötter i forntiden. Ja själva ordet jul är av så gammalt datum att man inte kunnat komma till rätta med dess ursprungliga betydelse. De skriftliga källorna ger inte många upplysningar om arten av den fornnordiska julen. "Då skulle man blota för god gröda", skriver Snorre i sina Konungasagor. Sture Wahlström berättar.

Härliga bullar till julen är titeln på Sven O. Bergkvists novell om en ung man, som gjorde sitt första försök som affärsman. Som tolvåring fick pojkvaskern Bertil göra en insats för att bidra till familjens försörjning. Något måste ju göras för att klara livhanken över helgerna.

Om folk som reste. Charterresorna i all ära men skall sanningen fram har vi i det här landet sedan länge varit ett resande folk. Många har skrivit och berättat hur det var, andra har bara rest och inte sagt så mycket. Om de många färgstarka landsmän som tidigt gav sig ut till fjärran kontinenter skrev en av våra finaste skildrare, Olle Hammarlund. Läs och njut!

Barfotabarn. Det är med lycka och tacksamhet vi i Status julnummer är i tillfälle att publicera några av dikterna ur Nils Ferlins diktsamling "Barfotabarn". Hans galghumoristiska filosofi är en sentida avläggare till Bellman, fastän så mycket frånare, tröttare, och spetsigare. Denne sorgsne gycklare var en sann poetnatur. Han blev en av våra folk-käraste diktare.

Bilder i ord och tusch. "En blek vintersol lyser genom diset och råkall kyla driver upp promenadtakten. Att gå till sommarkvällslandet en sådan här kall vinterdag var väl inte meningen, det bara blev så." Så börjar en av de skisser där en av våra främsta konstnärer, Björn Jonson, skildrar sin ungdoms hägkomster.

Julen för 100 år sedan. Under de senaste 100 åren har många nya julseder införts och många gamla försvunnit. Till de nya hör jultomten, adventsfirandet, julkrubborna och den allmänna spridningen av julgranen och luciafirandet. Julens gamla karaktär av allmän, kollektiv fest har förändrats, den är nu huvudsakligen en släkt- och familjehögtid. Julottan har dock samma dragningskraft, maträtterna är desamma och julens lukt av kanel och saffran finns kvar. Här några berättelser ur Nordiska museets samlingar.

Tid för lek tillsammans. Erik Ransemar har enligt gammal god tradition konstruerat ett julspele för hela familjen. En fin förströelse då man behöver koppla av tillsammans i skön gemenskap.

Då Norrbotten mobiliserade mot tuberkulosen. År 1911 dog inom Norrbottens län 2 294 personer. En sjukdom hade krävt betydligt flera offer än någon annan — tuberkulosen. Bland de åtgärder som vidtogs hörde bland annat en skrift "Till hemmen i Norrbotten". Den handlade om lungsjuka och dispensärer och kan betraktas som en stridskrift, en väckarklocka, med avsikt att mobilisera hela länet i kampen mot tuberkulosen. Vi publicerar ett inlägg, som också i våra dagar är ägnat till eftertanke.

Bildkruss är alltid ett uppskattat inslag vare sig det har anknytning till julen eller inte. Kanske man just i juletiderna har ett extra behov att ge de små grå cellerna en gnuggning.

Konstnären Sven Björnson svarar som vanligt på sitt skickliga sätt för omslag, utformning och de flesta illustrationerna. Det är något för oss alla att uppskatta och glädja oss åt.

„JULEN HAR RÖTTER I FORNTIDEN...“

Själva ordet jul är av så gammalt datum, att språkmännen inte kunnat komma till rätta med dess ursprungliga betydelse. I de flesta europeiska kulturspråk har julen ett namn med kristen syftning, t ex tyska *Weinachten*, engelska *Christmas*, franska *Noël*. Det nordiska ordet *jul* säger oss ingenting annat än att själva festen måste vara förkristen. De skriftliga källorna ger inte många upplysningar om arten av den fornnordiska julen. "Då skulle man blota för god gröda", skriver Snorre i sina *Konungasagor*.

Vad som gjort den nordiska julen till vad den är i ordets intima och populära mening, är följaktligen en ytterst svårbesvarad fråga. Säker är att en mångfald motiv och inflytelser spelat in och stämt möte från skilda länder och tider.

Många religionsforskare har varit böjda för att i främsta rummet betrakta julen som en ursprunglig dödsfest förknippad med bruk och seder, som tillhört "alla själars afton". Länges har man t ex undrat över de långa klockringningar som under julnatten tidigare förekom i vissa trakter i Småland och Dalarna (Evertsberg, Venjan och Lima). De tros ha utgjort en "överflyttad och dold själaaftonsringning" från den gamla svenska "Själaaftonen" och ha förbindelse med sägnen om de dödas julmäsas. Klockringning ansågs i gammal kristen tid som ett verksamt medel att fördriva onda andar och att helt befria själarna från det kroppsliga höljet. Under julnatten var de bortgångnas själar föremål för särskilt ömhet och omsorg.

Med de här gamla sedvänjorna sammanhänge också bruket att sätta fram julmat till de avlidna.

● De gamla åkerbruks- och fruktbarhetsriternas roll i julsammanhang har hängt med under århundraden. Julbrödet ("kusarna") och julkärven bevarades i äldre tider för att förmedla ny välsignelse åt det tillkommande årets gröda. Plogen skulle allra först skära igenom ett stycke julbröd och korn från kärven sparades för att blandas i det nya utsädet.

I hela Norden har det varit vanligt att sätta upp julkärvar eller julnekar. Från en del håll berättas att även de allra fattigaste skulle ha en julnek. Ofta fick de försöka tigga en kärve av någon godsägare eller storbonde. Utan julnek blev det ingen riktig jul.

Kärvens uppsättande betecknade på många håll julens ingång. När den sattes upp, skulle alla övriga utesysslor vara avslutade. I en del trakter sköts julen in med bösskott samtidigt med att kärven eller kärvarna sattes upp.

Enligt en allmän regel skulle kärven vara uppsatt före skymningen. I Värmland och Dalsland sattes den upp just som kyrkklockorna ringde in helgen.

Att inte sätta upp julkärve kunde straffas med "oår", vilket innebar klen avkastning från åker och ladugård. Att sätta upp en alltför liten och dålig kärve kunde få samma följder.

Julkärvens halm togs ofta till vara. Den ansågs vara ett bra hälsomedel för kreaturen. Särskilt bra troddes den vara mot utebliven brunst, juveråkommer och "förgöring".

Julhalmen hade för övrigt stor betydelse även för stugutrivseln under julen. Många skaldar och författare har omvittnat detta.

Så här står det i en gammal skildring från Västergötland: "I skymningen inbärs julhalmen, som utbreddes över nästan hela stuggolvet. En rundel omkring spisen lämnades dock alltid bar för eldfarans skull. I de fattigaste husen lades först ett några tum tjockt lager av långhalm, över vars nedersta ända spikades ett par tunna träribbor, varefter halmen avskars jäms med dessa. Ovanpå breddes en småhalm-bädd, i vilken barnen snart började kultra (vältra) sig."

Vid medeltidens slut var det sed i Böhmen att julhalm användes både i hemmen och kyrkorna.

Även i Varend breddes man julhalm i kyrkorna, och ända fram till senare hälften av 1800-talet förekom julhalm på åtskilliga håll i landet. Mest var det

förstås fråga om råghalm, men norröver rörde det sig enbart om kornhalm.

● Julklappar blev vanliga först i mitten av 1700-talet, då de mer och mer kom att ersätta de gamla nyårgåvorna. Tidigare hade det varit brukligt att kasta in skämtgåvor till vänner och bekanta vid olika tider på året, men nu övergick man mer och mer till enbart julgåvor av olika slag. Givaren gav sig till känna genom ett slag på dörren — därav namnet julklapp. Helst skulle givaren skyndsamt förpassa sig utom synhåll, dvs han skulle förbli anonym. Men oftast blev det nog ändå så att klappens mottagare skyndade ut och "grep" givaren, som icke sällan låtsades snava och falla. Detta för att bli bjuden på ett eller annat gott från julbordet.

● Vid samma tid började julgranar dyka upp i svenska adelsfamiljer. Först på 1840-talet blev dock bruket att ha julgran mera allmänt. En intressant il-

lustration till utvecklingens gång ger oss "Värmlänningarnas" författare F A Dahlgren, som i en skildring av julfirandet i Geijers hem år 1837 talar om en "granruska med ljus". Ett tiotal år senare var benämningen julgran vanlig i hela landet.

Som en julgranens föregångare i Sverige kan räknas de stänger med granruskor, som ibland restes utomhus. Denna sed brukar sättas i förbindelse med de gamla germanernas trädkult, dyrkan av heliga träd. I detta sammanhang bör också julrönnen omnämnas. Ännu under 1800-talet förekom det i vissa trakter att man tog in en rönn på julafton. Detta träd betraktades i forntid som heligt. Det var framför allt en symbol för naturens alstringskraft.

● Till de mycket gamla julattributen hörde en gång julklubban. Om den berättar Olof Rudbeck d ä i sin "Atlantica":

”En klubba hängdes upp under taket med en lång sträng, och den som skulle dricka gudarnas skålar och lyckönskan till ett nytt år, han måste sätta sig under henne och svänga henne så cirkelrunt om sitt huvud, att hon intet måtte honom röra. Imellertid hon så fritt svängde sig kring hans huvud, måste han dricka ur skålen, men råkade han henne ej rätt svänga, utan hon råkade honom någonstädes, måste han ånyo dricka skålen. Denna svängning betydde ej annat än dagarnas och solens omlopp i året, som de gamle berättar.”

Denna säregna sed omnämns ofta i 1700-talslitteraturen, men man misstänker, att flertalet författare varit direkt influerade av Rudbeck. Att seden varit allmän i vårt land under 1600-talet är emellertid klarlagt. I Nordiska Museets arkiv finns en avskrift av ett dokument, där det framgår att julklubbor svängdes i Stockholm under större delen av 1600-talet. I Västmanland bibehölls seden en bit in på 1800-talet.

● Att man vid ceremonin med julklubban skulle dricka ”gudarnas skålar” ger oss en antydning om att julen ursprungligen varit en fest, där dryckesoffret spelade en viktig roll. En gång i tiden talade man till och med

om att ”dricka jul”. I Karlskrönikan om Karl Knutsson Bonde (omkr 1408–1470) heter det: ”Julen han i Arboga drack”.

Uttrycket ”dricka jul” omtalas i ett skaldestycke från år 872, då Harald Hårfager bestämde sig för att jula ombord på sin flotta. Han ville ”dricka jul” på ett ställe där inga småkonungar störde honom.

● Liksom julölet påminner även julskinkan om hedenhös, asar, vikingar och olika slags offerhandlingar. Fläsk var mat för både gudar och människor. I Tegnér’s ”Fritiofs saga” säger Björn till Fritiof:

Vad vill du? Ha vi ej i överflöd
det gula fläsk och det bruna
mjöd . . .

Under lång tid var det i Sverige och övriga nordiska länder vanligt att på julafton ge bättre foder åt husdjuren. Framför allt var det kor, hästar, får, getter och grisar, som fick extraförplägnad.

Den stackars bandhunden släpptes på en del håll lös under jul-, nyårs- och trettondagshelgerna.

Till de gamla nissarna, den moderna jultomtens föregångare, satte man ofta ut en skål med gröt.

● Först i början av 1880-talet började svenskarna skicka julkort till varandra. Idén kom från England, där en ung man vid namn William Maw Engely 1842 ritade de allra första julkorten. I Amerika skickades de första julkorten 1873.

I dag beräknas det att svenska folket postar mellan 30 och 40 miljoner julkort.

Härliga bullar till

Novell av Sven O. Bergkvist

Nej, Nordlunda socken däruppe i norr var nog ingen ort där man gjorde goda affärer, i varje fall inte om man var nybörjare inom handelsbranschen och hade limpor, bullar och de läckraste småkakor att erbjuda. Allt var hembakat, men det hjälpte föga. Folk i den här kallblåsiga avkroken förstod sej inte på kvalitet; de begrep sej överhuvudtaget inte på personer som kom här farande på cykel med låda på pakethållaren och utbjöd bakverk till försäljning.

Hade det varit någon som kom och försökte sälja strömming på sommarn och frampå höstkanten, då hade de varit med på noterna, speciellt Uppi-

byggda där de inte kunde fiska själva. Men hembakat? Nej, någon mätta fick det vara.

De skulle till och med stått ut med en gårdfarihandlare som bluffade ut hårspännen som sades vara av äkta guld, fastän det rörde sej om enklaste metall om man skrapade lite på ytan, så kallade evighetsklockor som bara gick över dygnet eller tills nasarn hunnit bakom knuten, sidenschalar som vittrade sönder vid första regnskur, äkta persiska mattor som var maskingjorda i kungl. huvudstaden och som gick upp i maskorna så fort man satte foten på dem — allt det där hörde till bilden och det fick man ta.

Och en riktig gårdfarihandlare kunde åtminstone berätta om hur det stod till ute i Stora världen — det kunde vara värt en chanstagnung i denna trakt där det var långt mellan gårdar och hjärtan. Kanske skulle man till och med kunna få reda på något om grannen — nasarn kom ju alltid från någon sådan. Och han var alltid beredd att berätta vad han visste om deras hemligheter, särskilt om han fick göra en bra affär och kanske fick en kopp kaffe på köpet . . . Den och den hade sålt skog och satt in på banken, men var snål som Hin: köpte inte en trådulle till hustrun, fastän hans egen byxbak behövde repareras. Någon

julen

hade tjuvskjutit en älg. En annan låtit korna beta på annans mark. En piga skulle gifta sej med drängen — men var det inte manne husbonn som var far till barnet som var i faggorna?

Allt sådant gick an; nog kunde man köpa en liten sak för att få klarhet i både det ena och det andra . . .

Men att komma här som hemma-socknes glop och bjuda ut något som han kallade konditorivaror . . .

Nog fick Bertil veta att han levde när han kom med sina erbjudanden i gårdarna. Fast när det ändå kom till krittan och när allt skulle räknas ut dagen före julafton — då var resultatet kan-

ske inte så tokigt i alla fall . . .

Det var Moster som kom på idén och det var ju hos Moster och Morbror Bertil bodde, eftersom hans mor efter en svår sjukdom gått hem till Gud och eftersom hans far var en ogudaktig odåga som farit till sjöss och kommit vilse i främmande, utländska hamnar utan att tydligen ägna en tanke åt sin son. Det var därför som Bertil "hamnat hos släkten", som man uttryckte det i socknen, och nu skulle han alltså som tolvåring bidra till familjens försörjning genom att bli kringcyklade försäljare i konditoribranschen och redan innan han börjat såg han sej själv i andanom som en stor affärsman på världsmarknaden med väldiga kontor lite varstans i länderna och med en massa anställda.

Det var alltså Moster som hittade på det — något måste ju göras om de skulle klara livhanken över helgerna. Morbror var ju arbetslös sedan månader tillbaka: det var indragningar på fabriken och det fanns inget jobb i skogen och vinterfiske var ju ingenting att leva av heller. Så Moster gav alltså order till Morbror att utverka mjöl och jäst och andra bakingredienser hos lanthandlarn och det var ingen lätt uppgift eftersom denne ansågs snål och gnidigast av alla handlare i sju kyrksocknar. Men på något vis lyckades Morbror och nu blev det ett bakande natt och dag och de underbaraste dofter spred sej till varje skrymsle i den gamla nerslitna kåken där de bodde.

Bertil fick i uppgift att pumpa Morbrors rostiga cykel, skaffa fram en lämplig låda för konditorivarorna och hålla sej redo . . . Han tecknade en skylt på en pappbit som han placerade framme på cykelstäng och på den stod:

HÄRLIGA BULLAR, SMÅBRÖN ETC. TILL BILLIGA PRISER! SOM HITTAT!

Och så var det alltså dags för den första affärsresan. Vädret kunde ha varit bättre. Det snöade och blåste kallt; det verkade som om vintern bestämt sej för att från början sätta p för denna besynnerliga verksamhet. Bertil kämpade sej stänkande fram genom drivorna. Han såg knappt dussin meter framför sej. Det sved i ögonen och värkte i örsnibbarna. Och den förbenade skylten blåste av i ett: han måste ständigt stanna och binda fast den på nytt. Det var också ganska långt fram till Storbonn, hos vilken han bestämt att börja sitt salubjudande. Man måste koncentrera sej på dom som har

pengar, tänkte Bertil.

Men naturligtvis var det ett misstag — det förstod han när han äntligen var framme och knackade på.

Det var storbonnshustrun som öppnade, röd i anletet och med sjal på hjässan och kletigt förkläde kring den runda midjan.

Bertil skalv av nervositet inför blicken av den första eventuella kunden. Han svettades fastän han frös. Orden stockade sej i halsen. Men som försäljare fick man inte stå där som ett fån: man måste först som sist vara talför och belevad.

— Goddag, frun, sa han.

Hon tittade på honom med stor misstänksamhet och sa inte ett ord på en lång stund.

— Och va vill han då? frågade hon äntligen.

— Jo, jag undrar . . . undrar liksom om det ska vara några härliga bullar till jul, fick Bertil fram med möda.

Först blev hon alldeles perplex och visste inte vad hon skulle svara.

— Va? sa hon till slut.

— Jag har småkaker också, sa Bertil och ställde lådan vid hennes fötter.

Då fattade hon, blev ännu rödare i synen och tog erbjudandet som en direkt förolämpning.

— Va i herrans namn står du och säger, pojkvasker? sa hon. Ska du driva med vuxet folk? Tror du inte jag kan baka våra egna bullar? dundrade hon på och slängde igen dörren mitt framför näsan på honom.

Jaha, det var det, tänkte Bertil och förstod redan nu att det inte skulle bli lätt att avvyttra färska, goda konditorivaror till folk i hemsocknen. Men ett nej var ändå bara ett nej. Som affärsman fick man inte tappa sugen i första taget. Det gällde bara att kämpa vidare.

Han bestämde sej för att försöka i Kyrkbyn — där var människorna förhoppningsvis mer upplysta. Prästgården vågade han sej inte på. Nästa anhalt blev därför Klockarns. Men tyvärr, blev svaret — också här bakade man sina bullar och kakor själva. Han försökte hos några fiskarfamiljer som bodde i en by ett stycke bortemot fjärdan — men det var samma där.

— Om du haft vindruver eller knäck hade det varit en annan sak, sa en fiskare och var i varje fall inte direkt avspisande till honom som nybliven affärsman. Eller en tidning eller en klockkedja. Men bullar och kaker . . . nå nå nå nå.

Han provade hos några arbetarfamiljer som hade sin försörjning inom

järnhanteringen framme på Bruket. Men det var samma där — med ett enda undantag: en sjuklig änkemamman köpte en bulle och två kakor.

Bertil tackade så mycket och stoppade varsamt kronan i fickan och fortsatte.

Alltid något, tänkte han och kände sej lite uppiggad trots det eländiga vädret och trots att han nu var både trött och hungrig. Skylten blåste i väg, men nu orkade han inte leta rätt på den längre och sätta den tillbaka — det verkade inte heller som om den skulle ha någon betydelse: de få personer han mötte tittade inte ens åt den utan bara skyndade vidare med sina paket och julgranar.

Så återstod alltså Uppibygda — där fanns sista chansen... Men han kände starka tvivel i sitt inre när han kämpade sej uppför backarna med sin låda. Till råga på allt hoppade cykelkedjan ur och det var besvärligt att få den tillbaka. Och han blev skitig i händerna och det skulle en försäljare i konditoribranschen inte vara.

Han fick också en anmärkning vid den första stugdörr han knackade på.

— Jag tycker du ska tvätta dej om händerna, sa kvinnan som öppnade och stängde dörren om sej vänligt men bestämt.

Annars var det samma visa här också: man bakade själv.

— Men det här är äkta vara, sa Bertil.

— Är du oförskämnd också? undrade någon. Tror du inte jag bakar lika bra som moster din?

— Bertil var nära att ge upp, men han kunde inte gärna återvända hem med nästan hela lasset. Alltså kämpade han vidare. Han gick ner i pris, ja, var nära nog på väg att realisera bort alltsammans. Men ingenting hjälpte.

Men nu slog honom plötsligt en viktig tanke: Lur-Pelle på Heden! Om han skulle ta en sista rövare och knacka på hos honom? Han skulle ju ändå förbi hans skraltiga torp när han återvände hemåt. Han bestämde sej — han skulle utmana ödet och försöka hos Lur-Pelle. Det var annars inte många som besökte honom. Det var något mystiskt med denne enstöring. Han var anorlunda än alla andra i socknen. Tog dagen som den kom. Arbetade när det föll honom in. Verkade utfattig — men det hände att han en och annan lördag lade av vadmalspaltorna och klädde sej i kostym och for till Stan... Det gick många rykten om Lur-Pelle. En del sa att han lurat till sej pengar. Andra av-

färdade den tanken: han var ju så vänlig när han någon gång pratade med någon. Han hade varit med och funnit guld i Amerika, visste någon berätta. Han hade vunnit på tips, trodde andra. Man talade både gott och ont om Lur-Pelle. Men de flesta menade att det var något skumt med honom, eftersom han inte betedde sej som andra, och därför fick han behålla namnet. En del hade hört att han kunde trolla pengar.

Bertil knackade alltså på hos Lur-Pelle som just anlant från Stan och nu kom och öppnade iklädd sin prydliga finkostym.

— Stig in, sa han, rödbrusig i ansiktet, med håret på ända, och han välkomnade honom med en vid, svepande gest. Jag har väntat att du skulle komma, fortsatte han.

Bertil blev paff — det var kanske något av trolldom över Lur-Pelle i alla fall.

— Jag har lite bullar här och kaker... som jag tänkte få visa, sa Bertil.

— Jag såg dej när jag for förbi i taxin, sa Lur-Pelle. Va ska du ha för rubbet?

Bertil blev till att börja med alldeles förstummad. Visste inte vad han skulle tro. Stod Lur-Pelle här och drev med honom eller menade han verkligen att

han ville köpa alltsammans för ett fast pris?

— Jag vet inte, sa Bertil när han äntligen på nytt fick mål i mun.

— Äh, sa Lur-Pelle. Ta till du... Jag började själv som dej en gång. Det var i Amerika. Men jag sålde majs.

— Ska du ha det hela så blir det väl ett par tier, trodde Bertil och satte allt på ett kort.

Hur allt sedan förlöpte och hur han kom hem i ovädret och med punkterad cykel — det hade han efteråt knappast någon aning om. Men något bröd hade han inte kvar, varken bullar eller någonting annat, men väl femtioen kronor på fickan. Moster och Morbror var häpna — hur hade det här egentligen gått till? frågade de honom och varann. Det var ingen sak, menade Bertil och gick inte närmare in på sina äventyr som affärsman inom konditorinäringen. Det gick som smör, konstaterade han bara och det blev trots allt en skaplig jul det året...

Någon affärsman blev han inte i framtiden, vare sej inom konditoribranschen eller på något annat område. Han satsade på Bruket och Fabriken som de flesta andra sockenungdomar — det var nog i alla fall säkrare.

"En blek vintersol lyser genom diset och råkall kyla driver upp promenadtakten. Att gå till sommarkvällslandet en sådan här kall vinterdag var väl inte meningen, det bara blev så." Så börjar en av de skisser där en av våra främsta konstnärer, Björn Jonson, skildrar sin ungdoms hågkomster.

Bilder i ord och tusch

av **BJÖRN JONSON**

Vinterdag

En blek vintersol lyser genom diset och råkall kyla driver upp promenadtakten. Att gå till sommarkvällslandet en sådan här kall vinterdag var väl inte meningen, det bara blev så.

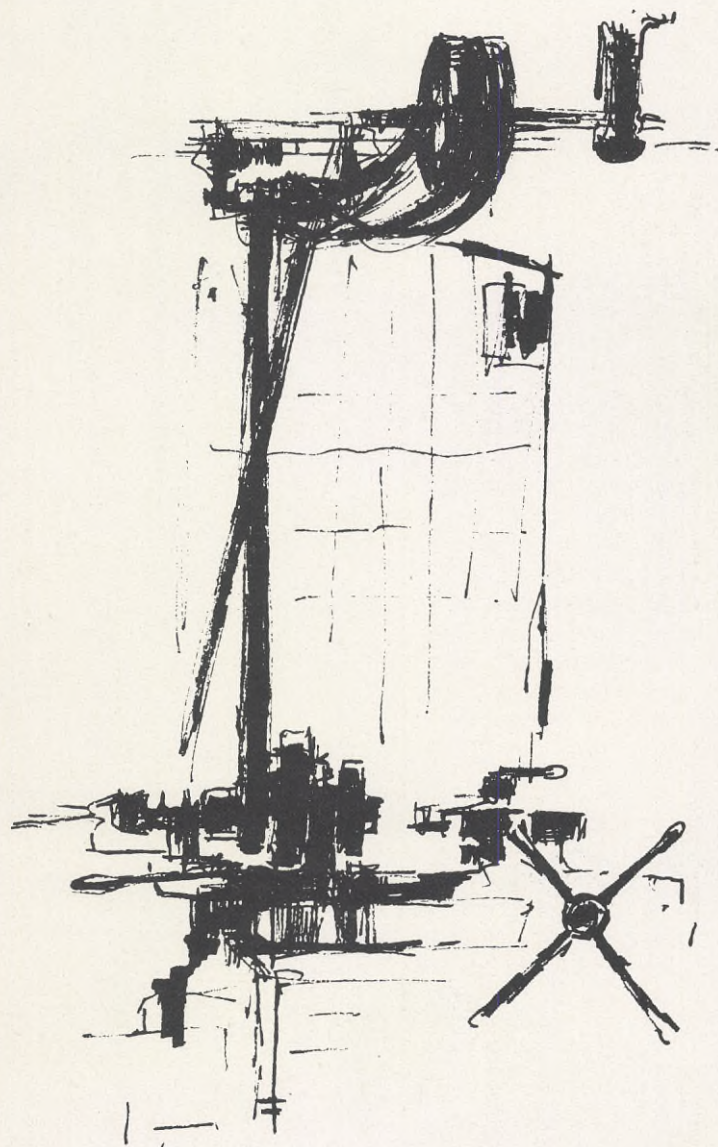
På träden utefter staketet till uteserveringen sitter löv kvar på grenarna och bildar ett kineseri i silhuett mot snön, borden är upptravade för vintern. Var är flickan i den tunna sommarblusen som leende frågade om det skulle vara wienerbröd till kaffet. Springer hon omkring nu och serverar i ett rökigt konditori eller står hon vid en grillbardisk

Nere vid småbåtshamnen ligger båtarna uppdragna och täckta så de ser

ut som små hus. Ett stycke utanför hamnen ligger några prämar förankrade här sedan länge, egendomligt att de fortfarande håller sig flytande.

Ett skidspår korsar ridvägen och ringlar genom terrängen försvinnande bland ekarna längre bort. Promenadvägen utmed sjön är tom och ödslig denna kalla dag, nu går här inga unga par och tror på framtidslycka. En lastångare från Hull är på ingående i farleden, det var nog stormigt och kallt ute på Nordsjön och i Östersjön med för den delen. Vinterdagen har övergått till kvällsskymning och vid busslinjens ändhållplats står en buss inbjudande till varm återresa in mot staden.

Rost

Övergiven och förfallen står en gammal verkstad: de söndervittrade tegelväggarna står som skyddsvallar för minnen från länge sedan. Urmodiga axelledningar med dragskivor rasslande remmar till arbetsmaskinerna; modell äldre, som snurrade runt en gång i lång arbetstid då semester och fri lördag var dröm. Såpvattensdoft över oljig revolversvarv med slamlade sexkantsbult som arbetsmaterial, ackompanjerad av patronsvarens gnisslande skrotskår. På golvet spottkoppar överfulla av "Ljunglöfs etta".

Ingen som var här före upptäckandet av begreppet miljöskada och andra ting, farliga för människoplanta, har anledning att minnas den gamla goda tiden och tjugotalet som det glada: margert innehåll i fredagskvällens avlöningsask, osäkerhet och arbetslöshetsmisär.

Uttjänt gjutjärn står lutande mot väggen, delar av en ångpanna, en sönderrostad skrotlåda med några rester kanske ofullbordade eller felaktiga arbetsstycken ditkastade en lördag i städbrådska av någon ung arbetare, som hade brått att komma i väg innan pantlånekontoret stängde, och lösa ut avbetalningskostymen till dansbänkfallen i blåviolett utkantsvårnatt eller Gröna Lund och Nöjesfältet.

Vintergatan

En lastbil dundrar ut från den trånga tvärgatan och stänker upp snöslask på tobakshandelns fönster. Smutsig och blöt snö gör ett strimmigt mönster framför tobaksreklam och veckotidningarnas grälla omslagsbilder, en löpsedel får stor fuktfläck på en fet rubrik om kungaflykt.

Stojet på skolgården hörs lång väg, atomålderns första generationer har rastfrihet obekymrat ovetande om hur utvecklingen blir. Glädjen är det ingen som missunnar, tids nog får de erfara det osäkra arv tiden lämnar efter sig. Snöblåsten börjar hårdna till och blir kylig.

Urmakarens skyltklocka är dekorerad med snö och en bar lockar med värme och mat, pommes frites med grillkorv och en kopp kaffe. På posten är det pensionärsdag, det märks på de många äldre som går i den pinande blåsten för att hämta ut samhällets tack.

Skomakeri ett gammalt yrke i avtagande, skomakaren blev väl ofta sedd som filosof i sitt arbete med de trasiga skorna och i sina funderingar över de många steg de tagit till olika mål i vardag och glädje.

Damkonfektionens fönster har alltid några tittare beundrande nylonlyckan, och fruktaffären har nyligen fått hem vitaminrika blodapelsiner från soliga och fattiga länder. Varubelåningen ger minne från den tid som kallas tjugutallet, det glada. Taxistationens telefon ringer, en liten chaufförspaus är slut, tiden närmar sig kvällsbrådskan och kylan biter. Det blir kallt mot natten.

Då

Moderna röjningsmaskiner, tegelhögar och murbruksdamm — det gamla tidningskvarteret går ur tiden.

Breda trafikstråk avlöser de trånga gatorna, i skuggan av det nya står rester kvar av det utdömda, påminnande om tidiga ungdomsår med matbrist och värld i brand.

Springpojksnyfikenhet på det liv som väntade, de gamla kvarteren bjöd väl inte på den bästa sidan i dåtidens oro. Ännu så här långt efteråt är minnet intensivt av kristidslimporna i brödbutiken som man kunde sluka

med ögonen och den moraliska påfrestningen då det blev tid att gå upp till redaktören med de råa äggulorna (det var bara vitan som användes på klichéanstalten) svårt var det att låta bli de fina gulorna när ingen såg.

Högarna av rester från de gamla husen hjälper minnet på väg till då för länge sedan, de första teckningstimarna efter levande modell på kvällarna i en målarskola. Tidningsrubriker från en jäsande värld på väg till ny tid och föredragen i arbetsinstitutet.

Den hemlighetsfulla cigarrbutiken med feta damen som talade så sammetsmjukt när man till de äldre på arbetet skulle handla "Strängbergs blå".

Hon frågade alltid med ett lågt skratt efter någon från tidningen och såg så underlig ut på ögonen, ofta var det besök i det lilla rummet innanför affären.

En tidsvåg sköljer över en stadsdel och ändrar allt, trafikströmmen brusar förbi i nya stråk och modern gatumuljö som blir till minne en gång för kommande människor.

Vinterkväll

Tunga snömoln återkastar ljuset från den upplysta stationen för busstrafiken vid Norra Bantorget, manifestationernas gamla klassiska startplats i många årtionden under stormig social oro, åttatimmarsdag och människovärde.

I trafikströmmen förbi den snöhöljda bilplåtsmassan kommer ett ungt par och håller varandra i handen, glada och förväntansfulla på väg till någon buss för att komma hem till sitt efter arbetsdagens slut. De är så unga och var väl inte födda när den stora demonstrationen, svaret på tragedin i Ådalen utgick härifrån. En tanke kommer — kanske en önskan — skynda fram till de unga och tala om att det var ju också för dem, de kommande generationernas bättre livsmöjligheter, som här på det gamla torget under årens lopp människor samlats i tiotusental till demonstrationer. Men en iv-

rig berättare skulle säkert bli utskratad...

Det unga paret försvinner i vimlet bort mot bussarna, följda av en för dem okänd iakttagares önskan om välgång och god kvällslycka.

Det börjar att falla snö, Kungsbrons järnkonstruktion förlorar sig i diset bort mot Kungsholmen som förr var verkstädernas stadsdel.

Snöblåsten blir isig under återvägen utefter Barnhusgatan och det nya Folkets hus där Meuniers skulptur står förvisad ute framför en fond av affischer och skyltfönster. Det är sant att vår uppfattning om många ting växlar, livet går vidare, men den gamla skulpturen var ett centrum i det förutvarande huset och "Hamnarbetaren" har en air över sig som var grundläggande för hela den internationella arbetarrörelsen.

År 1911 dog inom Norrbottens län 2 294 personer. En sjukdom hade krävt betydligt flera offer än någon annan — tuberkulosen. Bland de åtgärder som vidtogs hörde bland annat en skrift "Till hemmen i Norrbotten". Den handlade om lungdot och dispensärer och var på uppdrag av landstingets dispensärnämnd författad av läkaren vid Anstalten Hälsan i Altnäs, Gustaf Neander. Landshövding Oscar von Sydow hade skrivit förordet. Skriften kan betraktas som en stridskrift, en väckarklocka, med avsikt att mobilisera hela länet i kampen mot tuberkulosen. Vi har förmånen att publicera ett inlägg, som också i våra dagar är ägnat till eftertanke.

Under år 1911 dogo inom Norrbottens län 2,294 personer. Vid granskning af dödsorsakerna visar det sig, att en sjukdom kräft betydligt flera offer än någon annan, och säkerligen blir ingen öfverraskad af att höra, att denna mest härjande dödsorsak är tuberkulosen. Denna sjukdom har nämligen under samma år inom Norrbottens län bortryckt icke mindre än 423 personer, d. v. s. vållat i det närmaste hvar femte dödsfall.

Liknande erfarenheter beträffande tuberkulosens härjningar har man från alla delar af vårt land, ehuru det också är ådagalagdt, att vårt län hör till de i detta afseende allra svårast hem-sökta landsändarna.

Om man finge tillfälle att än ytterligare granska denna dödlighetssiffra — 423 — skulle det visa sig, att dess betydelse är mycket större, än hvad man

Då Norrbottens län mobiliserade mot folkfienden tuberkulosen

vid första anblicken är böjd att tro. Det skulle då framgå, att ett förfärande stort antal af dessa 423 varit män och kvinnor i lifvets bästa och mest arbetsdugliga ålder, hvilka ryckts bort ifrån en till synes långt ifrån avslutad lifsgärning och mången gång ställt en skara minderåriga barn utan försörjare. Likaledes skulle det erfaras, att många af dessa aflidna under månader eller år före döden varit oförmögna till arbete och måst vårdas — kanske försörjas — af andra. Måhända skulle man också komma under fund med att i många hem, där nu nöd och elände råder, förhållandena mänskligt att döma skulle ha varit betydligt ljusare, om icke denna sjukdom nedbrutit arbetskraften hos dem, som skulle hållit hemmet uppe.

Säkerligen skulle det också framgå, att icke få af dessa döda tillhöra familjer, där sjukdomen tidigare kräft flera offer eller där man visste, att en eller flera familjemedlemmar vore angripna af samma sjukdom.

Ett studium af denna sjukdom skulle öfvertyga oss om, hvad som för öfrigt är en erkänd sanning öfver hela världen, att tuberkulosen hör till vårt släktes farligaste fiender, att den på mångahanda sätt undergräfvat släktets hälsa och lycka, och att det är oundgängligen nödvändigt att öppna en omfattande och energisk strid mot denna sjukdom.

Men en af de första erfarenheter man gör, då man söker ordna en kamp mot tuberkulosen, är den, att denna kamp aldrig kan föras till seger, om man icke klargör för sig, att alla, således icke enbart läkare och sjukvårdare, ha en gifven plats i kampen.

Om man söker sätta sig in i tuberkulosens härjningar och villkoren för dess spridning, skall man finna, att det är något särskildt med denna sjukdom, som i viss mån skiljer den från alla andra. Det är icke blott s m i t t a n det gäller att bekämpa, icke blott t u b e r k e l b a c i l l e n, som är fienden. Det gäller också att öfvervinna, om möjligt utrota, någonting som kallas för dispositionen, d. v. s. mottagligheten för tuberkulosen. Erfarenheten har lärt oss, att dispositionen för tuberkulos på ett mycket nära sätt sammanhänger med en mängd missförhållanden, under hvilka människor lefva på grund af fattigdom, okunnighet eller liknöjdhet, det sistnämnda långt ifrån sällan.

Det säregna med denna sjukdom är alltså, att den ytterst nära sammanhänger med de förhållanden, under hvilka människor lefva, med beska-

fenheten af deras bostad, deras föda, deras lefnadsvanor och icke minst ovanor. För att undanröja betingelserna för tuberkulosens spridning inom samhället synas alltså fordras mycket djupgående och genomgripande åtgärder.

Då man vill ordna striden mot tuberkulosen, har man sålunda att tänka icke blott på de redan sjuka utan minst lika mycket på dem som ännu icke angripits, ty alla dessa äro, ehuru mer eller mindre, hotade af tuberkulosen.

Beträffande de redan sjuka må i detta sammanhang endast framhållas, att vi icke längre, som fordom var fallet, anse lungsoten obotlig. Det är en sjukdom, som går till hälsa i långt flera fall än man fordom tänkt sig och än hvad man ännu i våra dagar mångenstädes är böjd för att tro.

Vi måste medgifva, att vi ännu icke känna något ofelbart läkemedel mot tuberkulosen, men människokroppen äger af naturen en betydlig motståndskraft mot denna sjukdom. Vår sträfvän vid anordnande af behandling mot lungsot på sanatorier eller i hemmen går ut därpå att tillvarataga denna motståndskraft samt att utveckla och stegra den så mycket som möjligt. Det har visat sig, att de bästa hjälpmedlen därvidlag äro hvila, frisk luft och solljus samt riklig föda, och tillgodogörandet af dessa hjälpmedel utgör i korthet grundvalen för all behandling af tuberkulosen.

Men en sak måste framhållas och borde blifva känd för alla och aldrig glömmas, och detta är, att det är i t i d i g t stadium som en läkning är möjlig. Behandlingen måste börja, innan sjukdomen fortskridit så långt, att kroppens motståndskraft är fullständigt undergräfd. Därför kan aldrig nog ofta och aldrig nog kraftigt det rådet upprepas: sök hjälp i tid.

Vi skola längre fram tala något om de nya åtgärder i tuberkuloskampen, som inom kort skola komma till användning i Norrbotten, de s. k. dispensärerna. Man hoppas lifligt, att ett resultat af deras verksamhet måtte bli, att många fall af tuberkulos uppspanas och bringas till behandling vid en tidpunkt, då man ännu kan hoppas på tillfrisknande.

Som bekant kommer inom kort det af landstinget beslutade sanatoriet i Sandträsk att öppnas. Det kommer att lämna plats för 80 möjligen 90 patienter. På några andra ställen inom länet skall därjämte beredas vård för lungsjuka, så att hela antalet sanatorieplatser för lungsjuka inom länet torde

komma att uppgå till omkring 150.

Detta är ju redan mycket, men när vi återigen tänka på den förut nämnda siffran af 423 döda i tuberkulos under ett år, så inse vi, att antalet af dem, som behöfva vård, är ännu större. Därhän att bereda möjlighet till sanatorie- eller anstaltsvård för alla tuberkulösa inom länet torde vi aldrig kunna komma. Men det är med icke ringa glädje vi våga hoppas, att genom den beslutade dispensärverksamheten, då den kommer till stånd, någon form af bistånd skall kunna beredas så godt som alla tuberkelsjuka, hvilka icke själfva afvisa all hjälp. Måhända kan det vara en tröst för de lungsjuka i deras ofta nog tröstlösa belägenhet att veta, att det inom hvarje kommun skall finnas personer, som hafva till sin uppgift att åtaga sig de lungsjukas sak och hjälpa dem, så vidt möjligt är.

Denna nya arbetsmetod inom tuberkuloskampen, som nyss antydts, d. s. k. dispensärerna, torde väl för flertalet af Norrbottens invånare hittills vara tämligen obekant. Utomlands har denna metod redan länge funnit användning och ansetts vara till stort gagn. Inom vårt land är det hittills egentligen blott Stockholm och några andra städer, som begagnat sig af dispensärer; på landsbygden har den ännu funnit blott ringa användning.

Norrbottens läns landsting beslöt i år, att dispensärverksamhet skulle anordnas inom så godt som alla delar af länet. Detta möjliggjordes dels genom anslag af landsting och kommuner, dels genom betydande gåfvor från enskilda.

Genom detta beslut har Norrbottens län på visst sätt blifvit banbrytande på detta område, och det är att hoppas, att verksamheten skall dels blifva till gagn för länets egna invånare, dels tjäna som nyttigt föredöme för alla andra delar af vårt land.

Det utmärkande för denna verksamhet är, att den söker upp de sjuka i deras hem och där vidtager de åtgärder, som i hvarje enskildt fall kunna vara behöfliga, dels för att hjälpa den sjuke till vård å sanatorium eller i hemmet, dels för att skydda familjens friska medlemmar, och slutligen för att genomföra sådana förändringar inom hemmet, att betingelserna därstädes för sjukdomens spridning så vidt möjligt undanröjas.

Vi tänka oss, att en person besökt läkaren, och att denne funnit honom angripen af lungsot. Dispensärsköterskan erhåller underrättelse om den sjukas bostad och tager kännedom om famil-

jens förhållanden, ombesörjer att den sjuke anmäles till inträde på länets sanatorium, om han icke med fördel kan vårdas i hemmet. — Om anledning synes föreligga, föranstaltar sköterskan om läkarundersökning af hela familjen för att utröna, om möjligen flera af dess medlemmar äro angripna. Om behof synes föreligga, är dispensären i tillfälle att bereda understöd för anskaffande af födoämnen eller för förbättring af bostaden, t. ex. insättande af hakfönster och eldstäder eller för anskaffande af sängar och sängkläder m. m. Det väsentliga arbetet vid dispensärerna kommer således att utföras af sköterskor, och det är fördenkskull uppenbart, att dispensärbetets framgång i hög grad blir beroende af sköterskornas personliga egenskaper.

Det är också lätt att inse, att dessa sköterskor få en svår och grannliga uppgift att fylla, men det är äfven uppenbart, att deras arbete i mycket hög grad underlättas, om de mötas med förtroende och välvilja från befolkningens sida. De komma stundom med råd och anvisningar, som innebära en förändring af gamla vanor, men man bör komma ihåg att syftet med deras arbete är att hjälpa. Den bästa uppmuntran, som kan lämnas dem i deras sträfvan, är att förtroende-fullt följa deras råd, och den bästa ersättningen för de uppoffringar, som möjliggjort denna verksamhet är, att hvar och en söker i sitt lefnadssätt och sitt hem tillämpa de hälsolärens bud, som vi tro utgöra det bästa skyddet mot lungotsmittans spridning. Det är framför allt i denna mening, som hvarje enskild person har en viktig plats i ledet bland dem som kämpa mot tuberkulosen, ty hvar och en som på sådant sätt söker samvetsgrannt tillämpa de lärdomar, som gifvas, gagnar icke blott sig själf och de sina direkt utan indirekt äfven andra genom sitt föredöme.

Vi skola i det följande i korta drag söka redogöra för några af de åtgärder inom hemmen, som de blifvande dispensärerna kunna tänkas komma att föreslå, och i sammanhang därmed meddela några allmännare hygieniska råd, hvilka kunna anses bidra till att motarbeta lungotsens spridning.

A. Om en lungsigktig skall vårdas i hemmet, är den första åtgärden att söka bereda honom eget sofrum. Mångenstädes, t. ex. i rymliga bondgårdar på landet, är detta lätt ordnad; å andra håll kräfväs därför inredning eller reparation af någon redan befint-

lig kammare, insättande af eldstad eller dylikt. Ett oeftergiftligt villkor är, att sjukrummet förses med ventilationsfönster.

Skulle det visa sig omöjligt att skaffa ensamt rum åt den sjuke, måste man nöja sig med att bereda honom åtminstone ensam säng. Den lungsjuke får icke dela bädd med någon, allraminst med späda barn, hvilkas motståndskraft mot smitta är ringa.

För tillvaratagande af den sjukas upphostningar lämnas spottkoppar, och dispensärsköterskan lämnar anvisning om, huru dessa böra handhafvas och huru de smittofarliga upphostningarna oskadliggöras. Den sjuke bör icke spotta i trasor, näsdukar eller pappersbitar. Såsom alldeles själfklart förutsattes, att hvarken sjuka eller friska någonsin spotta på golfvet.

B. Några allmänna hygieniska anvisningar i syfte att hindra lungotsens spridning.

1. bostaden. I länets städer och grufsamhällen äro bostadsförhållandena jämförliga med dem å liknande orter i öfriga delar af vårt land. Här gäller att så långt möjligt är söka tillämpa hälsolärens första och yppersta bud: renligheten.

Beträffande bostäderna på landet förtjänar åtskilligt att påpekas med ledning af här rådande förhållanden. Vi veta alla, att bondgårdarna ofta utgöras af stora rymliga hus med många rum, men att vintertiden ofta blott ett enda hålles varmt, nämligen köket, äfven om familjen är mycket talrik. Ventilationsfönster för vinterbruk äro ganska sällsynta; dubbelfönstren spikas fast på utsidan af fönstren. I detta enda uppvärmda rum sofver om natten och vistas om dagen hela familjen, där förvaras matvaror och lagas maten, där hängas sura kläder och skohö till torkning. Det finnes ingen möjlighet att hålla luften frisk och ren i en sådan bostad. Och än ytterligare förekomma mångenstädes s. k. skåp — eller lucksängar, i hvilka tuberkelbacillens och alla andra smittofröns farligaste fiende solljuset aldrig kan intränga.

Man kan icke säga, att bostäderna i Norrbotten hållas mindre snygga, än hvad förhållandet är inom många andra delar af vårt land. Men åtskilliga af ofvan påpekade gamla bruk och vanor äro af den natur, att deras betydelse för underhållandet af den härstädes utbredda lungotsmittan synes påtaglig.

Ett bruk, som däremot bör bibehållas, är användandet af särskild somarbostad och i all synnerhet af den

grundliga rengöring af vinterbostaden, som i regel åtföljer utflyttningen.

En sträfvan hos dispensärerna kommer att blifva att söka förmå befolkningen att så småningom öfvergifva de bruk beträffande bostadsförhållandena, hvilka här ofvan betecknats såsom hälsofarliga.

Det är kvinnorna, som i främsta rummet hafva vård om hemmet och dess renlighet. Det är därför hufvudsakligen på dem vi hoppas och till dem vi vädja för åstadkommande af bättre hygieniska förhållanden inom hemmen i Norrbotten.

2. Personlig renlighet hör också till hälsans grundvillkor. I de nordliga delarna af vårt län fortlevver ännu sedan gammalt den berömvärda seden att bada badstu hvarje vecka, och vi hoppas, att detta bruk så småningom skall blifva allmänt inom hela länet. Bad äro välgörande och nyttiga icke blott därigenom att de rengöra kroppen utan äfven därigenom, att de hårda och stärka huden samt göra oss mindre mottagliga för förkylningssjukdomar.

3. Födans beskaffenhet lämnar mångenstädes i Norrbotten mycket öfrigt att önska, icke alltid på grund af hemmens fattigdom. Den är ofta alltför ensidig och enformig till sin anrättning och mången gång för svag för personer, som lefva under ett kallt klimat i regel sysselsatta med ganska tungt arbete.

Tid efter annan gifvas i olika byar skolköskurser, där undervisning i enklare matlagning praktiskt meddelas, och det är ett glädjande tecken, att dessa kurser vanligen omfattas med stort intresse. De förtjänade rekommendation såsom ett viktigt led i sträfvet att höja den allmänna motståndskraften mot lungot och andra sjukdomar.

I detta sammanhang må nämnas ett missbruk, som otvivelaktigt medför mycken skada och undergräver mångas hälsa här i Norrbotten, och det är det ohyggligt utbredda kaffe-missbruket. I de allra flesta hem torde det vara så, att det första som förtäres på morgonen före dagsarbetets början är en eller flera koppar kaffe ofta utan något tilltugg. Ett ordentligt mål mat kommer först några timmar senare. Det är en samstämmig uppfattning hos läkarna, att de ytterst vanligt förekommande fallen af magkatarr orsakas till väsentlig del af detta missbruk. Genom dessa magkatarrer minskas matsmältningsorganens förmåga att tillgodogöra sig annan föda, kroppens all-

Interiör av ett dåtida laboratorium

männa krafttillstånd lider och motståndskraften mot lungdot och andra sjukdomar minskas. Därtill kommer också att vid fall af lungdot, där behandlingen som bekant hufvudsakligen består i att höja näringstillståndet, detta mycket försvåras genom nämnda sjukliga tillstånd i mage och tarmar. Om man alltså kunde förmå Norrbottens befolkning att utbyta morgonkaffet mot någon annan dryck, t. ex. varm mjölk, hafrevälling, kaka o eller choklad, vore det säkerligen ett ingalunda föraktligt bidrag till försvarsarbetet mot lungdoten.

4. Barnens vård. Erfarenheten talar för att lungdotssmittan i många, kanske de flesta fall ådrages i de allra tidigaste barnåren. Det är därför en synnerligen viktig uppgift att söka skydda barnen för smitta samt att söka höja deras motståndskraft. Vi hafva förut nämnt, att barn aldrig böra dela bädd med lungsjuka. Äfven i andra afseenden är det nödvändigt, att så mycket som möjligt hålla dem aflägsnade från alla tänkbara smittokällor.

Barnens härdande måste börja under deras tidigaste ålder. Den bästa födan för de späda barnen är utan gensä-

gelse modersmjölken. Där denna uppfödning af någon orsak icke kan användas, är det viktigt, att födan tillredes och blandas på ett lämpligt sätt, och dispensärsköterskorna skola säkerligen göra mycket gagn genom att lämna föreskrifter härom. Barnen böra tidigt läras att älska renlighet och frisk luft, tvättas och badas ofta samt icke alltför ängsligt afstängas från den friska luften. Det är nog icke ovanligt, att barn, som födas på eftersommaren eller hösten, få lefva ända till följande sommaren i den luft, som förut beskrifvits, i de överbefolkade köken utan att deras lungor någonsin fått insupa den rena friska luften.

En sjukdom under barnåren fordrar vår särskilda uppmärksamhet. Det är skrofulosen, som i Norrbotten är mycket vanlig. Denna sjukdom har ett nära samband med tuberkulosen, till och med så att den i många fall är en form af tuberkulos. De skrofulösa barnen komma därför att bli föremål för dispensärernas särskilda inträse.

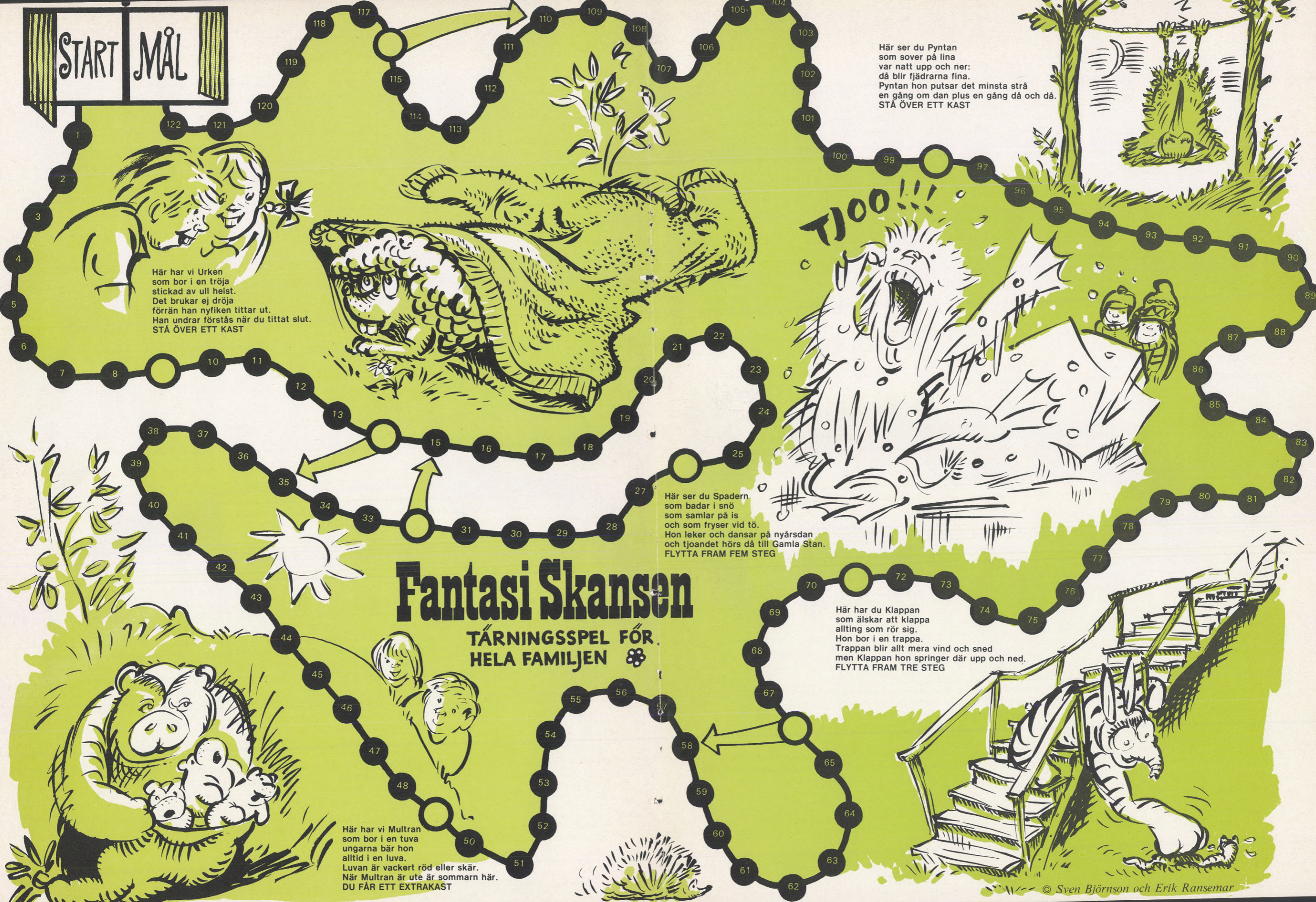
Under skolåldern måste barnens hälsotillstånd noga öfvervakas, och särskildt angeläget är, att barn från städer eller stadsliknande samhällen bere-

das tillfälle till härdande och stärkande vistelse på landsbygden under sommarferierna. En omsorgsfull vård af barnen och ett noggrannt öfvervakande af deras hälsotillstånd är säkerligen en af de allra betydelsefullaste förebyggande åtgärderna mot tuberkulosen. Ett mål för dispensärerna blir alltså att ställa det släkte, som nu uppväxer i Norrbotten, bättre rustadt i kampen mot lungdoten, än hvad dess förfäder varit.

Många flera råd skulle väl kunna gifvas än dessa i allmänna ordalag hållna. Men som förut antydts blir det dispensärernas uppgift att i de enskilda fallen och i de olika hemmen gifva de särskilda råd, som omständigheterna där påkalla.

Ingen får vänta sig, att denna dispensärverksamhet skall kunna på en gång som genom ett trollslag bringa lungdoten att försvinna i Norrbotten. Därtill kräfvades långa års ihärdigt arbete, icke minst från befolkningens egen sida, och säkerligen finnes inom många hem i Norrbotten bitter orsak att önska all framgång åt detta sträfvanande, hvars slutliga mål är lungdotens utrotande.

START MÅL

Här har vi Urken som bor i en tröja stickad av ull helst. Det brukar ej dröja förrän han nyfiken tittar ut. Han undrar förstas när du tittat slut. STÅ ÖVER ETT KAST

Här ser du Pyntan som sover på lina var natt upp och ner: då blir fjädrarna fina. Pyntan hon putsar det minsta strå en gång om dan plus en gång då och då. STÅ ÖVER ETT KAST

Här ser du Spadern som badar i snö som samlar på is och som fryser vid tö. Hon leker och dansar på nyårsdan och tjoandet hörs då till Gamla Stan. FLYTTA FRAM FEM STEG

Här har du Klappan som älskar att klappa allting som rör sig. Hon bor i en trappa. Trappan blir allt mera vind och sned men Klappan hon springer där upp och ned. FLYTTA FRAM TRE STEG

Här har vi Multran som bor i en tuva ungarna bär hon alltid i en luva. Luvan är vackert röd eller skär. När Multran är ute är sommarn här. DU FÅR ETT EXTRAKAST

Fantasi Skansen

TÅRNINGSSPEL FÖR HELA FAMILJEN

Om folk som reste

Charterresorna i all ära men skall sanningen fram har vi i det här landet sedan länge varit ett resande folk. Många har skrivit och berättat hur det var, andra har bara rest och inte sagt så mycket. Överintendenten Carl Härleman hade en teori 1746: "Utaf alla folkslag är oemotsägligen intet något mera begifvet på resor och utfärd än de svenska, hvaruti som uti mycket annat de röja deras härkomst från de genom deras flyttning och härferd bekante och namnkunnige gamle Göter." Om folk som reste skrev en av våra finaste berättare OLLE HAMMARLUND. Läs och njut.

För den som önskar sig en stunds verklighetsflykt då och då vet jag inget bättre recept än att läsa gamla reseskildringar. Men de bör vara av en god årgång.

Gunnar Ekelöf: Blandade kort

1. På en sten vid Mjölby står noterat: "Torgerd reste denna sten efter Assur sin morbror som dog i Grekland."

På baksidan är runristaren något utförligare: "Söner fick Gulle en god bonde fem. Vid Fyris föll Asmund orädd kämpan, Assur omkom i öster i Grekland, Halvdan blev på Bornholm dräpt, Kare vid Dundee och död är Boe. Torkel ristade runorna."

I Ryssland, neråt Odessa, har hittats en låg sten med en runrad böjd i båge: "Grane gjorde detta valv för sin kamrat Karl."

Men mycket till reseskildring blev det ju inte.

Som vikingar reste vi långt, vi var i England och Frankrike och Spanien, vi var långt inåt Ryssland och neråt Svarta havet och Aralsjön, vi har beskrivits som rövare och som handelsmän, man har sagt att vi följde sillstimmen, man har sagt att vi höll oss noga framme där vinet mognade, vi var i alla fall en tid mycket mäktiga och mycket fruktade tills omkring tiohundratalet förutsättningarna för vår privata europamarknad blev ändrade: sen fick vi en tid hålla oss hemkring och slåss med varandra om våra riken.

Vi började dock snart resa igen, och många har skrivit och berättat hur det var, andra har bara rest och inte sagt så mycket.

Överintendenten Carl Härleman hade en teori 1746:

"Utaf alla folkslag är oemotsägligen intet något mera begifvet på resor och utfärd än de svenska, hvaruti som uti mycket annat de röja deras härkomst från de genom deras flyttning och härferd bekante och namnkunnige gamle Göter."

Göterna må vara, disiga gestalter långt bort i tiden, men rest har vi: till Rom och Heliga landet, till lärdomshus i Paris, London och reformationens Tyskland, till krigiska högkvarter nere i Europa: klerker och knektar och köpmän for i tät trafik mellan de gamla hemtrakterna och de nya nationella utmärkena.

En och annan for för egen del, inte många. Den förste store resenären som inte for i något annat ärende än sitt eget, på ingens uppdrag, bara för att se och formera sig mänskligt, det var Bengt Bengtsson Oxenstierna.

Han blev kallad Resare-Bengt, och

vi vet vem han var: frände till Axel Oxenstierna, kanslern som sov så gott alla nätter utom två. Resare-Bengt var född 1591, han for ut 1607, han var ute tretton långa år i Europa, Afrika och Asien.

Men han skrev ingenting annat än en personlig resebok som är försvunnen sedan 1701 samt trettioåttio sidor bevarade korta noteringar om de tidiga europafärderna jämte enstaka brev hem till systemen. Vad som därutöver finns är en torftig likpredikan av prelaten Laurelius som med stöd av den förlorade dagboken kort angav hans resrutt i världen.

Vi vet inte mycket om vad han tänkte om det han såg, det når oss bara ett avlägset eko genom skeppslöjntanten Nils Mattsson Kiöping som trettio år senare i ett augustinerkloster i Ispahan i Persien finner "med een Spijk uthi Muren inrijtat på Latin" en vers som han haltande översätter:

Min Gudh mig godh Ledsagar är!
Och Dygden mig i Sälkskap när,
Ty fruchtar jag för ingen Faar,
I Medgång och ey stolt jag war,
Men allastädz går med Frijt Modh
Bengt Oxenstiern, Swensk Frij Herr
God:
På Sextand hundrat Elwa åhr,
Seen födder war Frelsaren wår.

Bengt Oxenstierna hade varit långt. Han hade varit i Jerusalem, Tunis, Kartago och Agir, Korsika, Sardinien, Sicilien och Malta och en tid haft tjänst hos storhertigen av Florens och bekämpat pirater med galärer i Medelhavet; han kom nu från Venedig över Rhodos och Patmos, var i land och såg på Trojas ruiner, bodde en tid i Konstatinopel och for över Issus och Taurus och Antiokia och Aleppo in i Mesopotamien och var i Bagdad och Babylonien och nådde, man tror som förste svensk, Ispahan i Persien 1617 (inte 1611 som Kiöping säger).

Han tjänade några månader vid schah Abbas hov och armé och deltog i kriget mot turkarna: han fortsatte i Marco Polos spår den gamla karavägen över Persepolis och Schiraz mot gränsen till Indien men fick göra halt vid Konungariket Ormus på grund av onda portugiser; han tog sig omsider tillbaka till Ispahan och schahen och kom via Aleppo och Damaskus och Korasan och Kapernaum till den Heliga Staden och vandrade via Döda havet och Sinaiöknen till Egypten och pyramiderna och återvände "med hel-san" till Europa.

Vi vet inte hur han hade det, bara att han reste enkelt och mestadels ensam och till häst. Han skrev från Aleppo till systemen hemma att han hade smått med kontanter.

Att schahen var gästfri vet vi från andra källor: han visade sina skatter, det fanns mycket redan då, och i trädgården skall han bakom en låst port och inom ett staket av rent guld ha haft en av sina märkvärdigaste växter; han talade varmt om dess makalösa egenskaper. Herr Bengt som såg att det var en buske sa lite värslöst: "Ers Majestät, i Sverige är alla backar fulle av sådana buskar."

Schahen läste om den underbara busken, gick tyst vidare och resonerade inte mer med herr Bengt om botanik.

Efter något ytterligare kringfarande i Tyskland och Italien samt i Spanien, Portugal, Frankrike, Savojen, Schweiz, England och Holland kom herr Bengt hem 1620 och gick i Gustav Adolfs tjänst, gjorde stor nytta med sina språkkunskaper och sitt handlag med folk, gifte sig med Margareta Brahe och blev en avhållen generalguvernör i provinserna Liffland och Ingermanland och dog 1643; han var då femtioett år och sju månader gammal.

2.

Nils Mattsson Kiöping återgav Resare-Bengts skrift på väggen i Ispahan i en skildring av sin resa "genom Asia, Africa och många andra Hedniska Konungarijken samt Öijar" som kom ut 1667 och som lästes med förundran. På grund av sin egensinniga kro-

nologi sågs den som en samling skepparhistorier.

Den outröttlige Sven Hedin har gått igenom hans bok och hans efterlämnade personliga noteringar, "Skeppslietnanten i Kongl. Svensk tjänst Nils Mattsson Kiöpings anteckningar om sitt lefnadslopp", och tveklöst ställt sig bakom löjtnanten och sagt att den mannen såg mycket och berättade mycket och att — med felaktigheter och överdrifter sammanhängande med hans utvecklade bildning och utvecklade lättrohet — allt bär prägeln av fullkomlig sanningsenlighet.

Mattsson var född i Köping 1630. Fadern var präst i stan. Efter hans död gav sig sonen till sjöss 1646. Han kom efter hand i tjänst hos holländska ostasiatiska kompaniet, kom till Batavia 1649, seglade till Indien och besökte Stora Moguls städer och handelsplatser, kom till Persien och Konungariket Ormus, landsteg och reste "hela Persiam igenom", beskådade Alexander den stores och kung Darius' städer och Persepolis' ruiner och var i Shiraz och fann i dominikanerklostret inrättat i muren herr Bengts namn samt nådde Ispahan och hittade, igen, salig herr Bengts namn, "uti de Augustiners kloster", i muren.

Han tog tjänst hos schahen Abbas, i andra livkompaniet, marscherade med schahen till kungariket Kandahar och var vid Amadan och profeten Daniels grav och heliga tre Konungars skola, för vidare till Tauris och berget Ararat, reste som tolk åt en fransman till Basra och till "de gamle babyloniske ruiner": han fann där inte sten på sten, utom lejonkulan "ther Daniel skulle hafva suttet" samt ugnen "ther the 3 Männerna woro inkastade". Det Babyloniske Tornet fann han inte heller, men han fann även i Bagdad herr Bengts namn.

Han seglade till Ceylon och kom på elefantjakt, blev hovmästare hos hol-

ländske ambassadören och kom till Röda havet, Lyckliga Arabien och Sinai, till Koromandelkusten och till Malacka, Sumatra och Batavia igen. I sällskap med den svenske friherren Fredrik Coyet (som var guvernör på det då holländska Formosa) besökte han kinesiska kuststäder, men då tatarerna underkuvat hela Kina kom de inte in i landet; de seglade på djonker till Formosa och överfölls av en storm så Mattssons djonk slogs i stycken och Mattsson flöt i land på en plank.

Han fick genom Coyet plats på ett skepp som gick tillbaks till Batavia; han nådde dit julafton 1655; han nådde Stockholm i oktober 1656, han hade då varit ute i tio år.

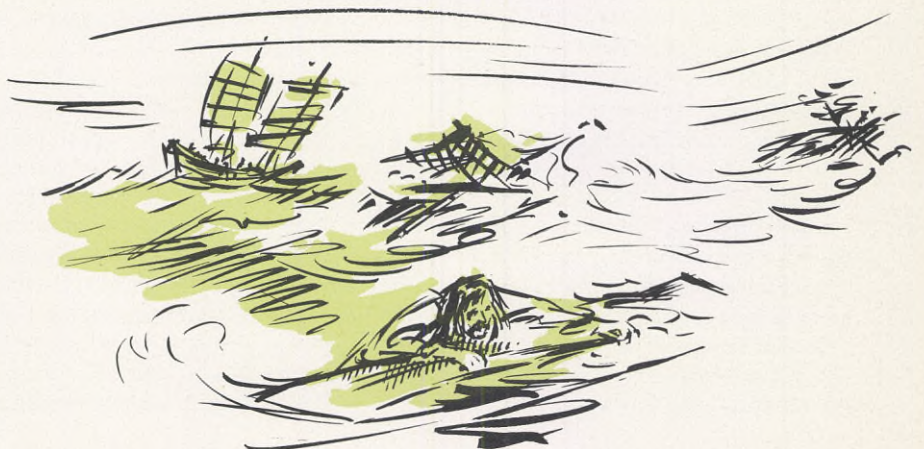
Han hade så mycket att berätta att man inte ville tro honom.

Två år innan Mattsson kom hem, 1654, var Bulstrode Whitelock som brittiskt sändebud hos drottning Kristina i Sverige och skrev i sin dagbok att Axel Oxenstierna var den visaste man han träffat utanför England och att Kristina var ett förträffligt fruntimmer som bland alla han mött inte hade sin like inom statskunskapen.

Samma år var svensken Gabriel Kurck i London.

Han blev magister artium et philosophiae i Oxford och beskådade i London Karl Stuarts avrättningsplats med bilan och bocken, vandrade bland boklådorna på London Bridge och, det finaste av allt, fick se Oliver Cromwell: han stod under en guldbroderad röd sammets Himmel, utan sin hatt på sig; han var klädd i en leverbrun klädesklädning med guldknappar och hade ett guldbroderat gehäng och en förgylld värja. Han var av medelmåttig längd, lagom korpulent och något röd och hade finnar i ansiktet.

En annan Oxenstierna, en frände till den kloke kanslern och till den resande

herr Bengt, hette Johan Turesson Oxenstierna, var född 1666, studerade i Uppsala och for ut 1682 att komplettera med en utlandsutbildning och var ute i trettioåttå år.

Han var i Wien och Haag och Paris och i holländsk krigstjänst och i London och i engelsk krigstjänst, han stack från skulder i London och kom via Amsterdam och Polen till Italien, som han fann vara det lyckligaste landet på jorden. Han gifte sig 1701 rikt i Köln och tröttnade och gick i kloster men var snart ute och for igen och var i Paris och Venedig och kom hem 1720 för att fattig och trött tas om hand av släkten och gå ur tiden 1733.

Johan Oxenstierna var en resande filosof. Han gav i Frankfurt ut tre volymer aforsmer och tankestycken över livet, som kom i trettio upplagor på sjuttonhundratalet och översattes till flera språk, i vårt nittonhundratals också till svenska. Somliga satsar lyser än: "Av alla själens egenskaper är dumheten den som mest bidrager till livets lycksalighet."

Under Gustav Adolfs sextonhundratals var vi ute med härar i Europa och slogs med katoliker och kejsrerliga trupper och tog hem vagnslaster av krigsbyte och stulna böcker och konstverk. Det fanns också en del som var ute för att skaffa sig bildning: det behövde vi.

Georg Stiernhielm var runt i Europa och lärde sig anatomi och juridik och matematik och kom hem och införde plus och minus och blev, fast han skadat högra handen i ett av sina slagsmål och fick skriva med vänster, den svenska skaldekonstens fader. Urban Hiärne blev medicine doktor i Frankrike, Olof Rudbeck var i Holland, Haquin Spegel och Jesper Svedberg i England, Bengt Skytte satt med i det lärda sällskap som föregick det berömda Royal Society.

Amerika hade nu varit officiellt upptäckt i ett och ett halvt sekel. Vid Delaware grundades en svensk koloni 1638, och ingenjören Pehr Lindeström for dit 1653 som fortifikationstekniker, kartlade och rekognoscerade och hjälpte till med befästningarna och fick vara med om att general Stuyvesant med femtonhundra holländare i två örlogsskepp kom uppför floden och intog och satte punkt för Nova Suecia, vilket allt han på sin ålderdom ordentligt beskrev i en läsvärd rapport.

Det var annars si och så med skrivningen när resenärerna skulle berätta. Olof Rudbeck den yngre tog i för häf-

tigt i början. I den enda del som kom ut av Laponia Illustrata, skildringen av hans lapska resa, hinner han på sjuttonio sidor bara med de två första resdagarna från Uppsala till Älvkarleby. Hugskotten trillar och storsvenskheten blommar, och för att visa att Norden inte behöver blygas vid en jämförelse med Södern ger han en lång lista på svenska bär som skulle motsvara de berömda sydfrukterna:

Stora svarta hallon,
Bruna hallon eller Brunbär,
Snöblå krypande hallon,
Röda hallon,
Hvita hallon,
Stora röda vinbär,
Röda vinbär mindre,
Hvita vinbär,
Svarta vinbär,
Kråkbär (osv.)

Så icke fröken Anna Månsdotter Agriconia Åkermalm, en sansad prästdotter från Åkers socken i Södermanland, född 1642. Hon blev hovdam hos fältmarskalken Otto Wilhelm Königsmarcks maka, hon följde dem på marskalkens betalda krigståg Europa runt och berättade i brev hem till sin bror hur hon satt 1687 och såg på när Königsmarck i spetsen för den venetianska armén sköt sönder turkarnas krutförråd i Grekland.

Förrådet var inrymt i Parthenontemplet i Akropolis.

"Fästningen ligger på ett berg, som säges vara det slemmaste att bemäktiga sig, ty ingen mine kunde göras: huru nödigt Hans Excell:s ville fördärva det sköna tempel som uti 3 000 år haver stått och kallas Minervae tempel, men det hjälpte intet, bomberna gjorde sin verkan och kan det tempel aldrig i denna världen mer upprättas."

Kort, koncist och inte utan vemod.

Det var samme Königsmarck som stal ett stort ståtligt marmorlejon från hamnen i Piræus som segertrofé och ställde det utanför Arsenalen i Venedig; hundra år senare kom orientalistten Johan David Åkerblad vandrande längs kanalen och upptäckte på lejonets mank och sida draxlingan med runor ristade av en upplanning på tussentalet.

3.

Hemma kulminerar storhetstiden.

Karl XI sände ut Johan Gabriel Sparwenfeldt "till götiske monumenters uppsökande": han var borta fem år i Europa, Nordafrika och Moskva och kom hem med fina orientaliska handskrifter och ett väldigt och fortfarande ottryckt slaviskt lexikon. Olof Celsius d ä tog hem handskrifter från Italien. Karl XII sände ut tre orientexpeditioner från sitt säregna högkvarter i Bender.

Fortifikationsofficerarna major Cornelius Loos, kapten Konrad Sparre och löjtnant Hans Gyllenskepp skickades 1710 till Egypten och det Heliga Landet. De kom tillbaka efter femton månader med flera hundra ritningar över pyramider, sfinxer, kyrkor, obelisker och Palmyras ruiner, fina pionjärbedrifter det mesta; huvuddelen gick förlorad vid branden under kalabaliken.

Legationspredikanten Mikael Eneman, som kunde grekiska och orientaliska språk, sändes 1711 med kommissarien i kommerskollegium Johan Silfvercrantz via Smyrna, Chios, Samos och Rhodos till Alexandria och Kairo. De studerade egyptiska fornminnen och beskrev som första västerlänningar en av kolossalstatyerna över Ramses II. De var också i Mecka och i det Heliga Landet, där det var omåttligt varmt och Silfvercrantz dog; Eneman stannade ett halvår, låg tidvis till sängs i lungshot men återkom efter två slitsamma år till högkvarteret och fick en timma om dan i två månaders tid berätta för Karl XII i slottet Timurtasj vad han sett.

I augusti 1714 kom han trött och sjuk hem till Ystad. Han lät på dödsbädden viga sig vid sin ungdomskärlek, Olov Rudbeck den yngres dotter Katarina. Hon for sen till Finland och gifte om sig, hans resebeskrivning tog hon med, den blev inte utgiven förrän långt senare. Den innehöll då inte längre några nyheter.

Den tredje orientexpeditionen från Bender leddes av teologen och arkeologen Henrik Benzelius, som 1714 for till

Cypern, Fenicien och Libanon, Helio-
polis, Damaskus och Jerusalem och
Kairo och Sinai: han studerade kopter-
nas religion och Israels barns utvand-
ring ur Egypten och kom hem med
fina fynd och noteringar i november
1718. Han blev professor i Lund och
ärkebiskop, han hann aldrig skriva
nån rapport.

Det var skada, ty här hade Karl XII
gjort nytta: dessa utsända herrars fynd
var bland de första sakliga och veten-
skapliga i svensk forskningshistoria.
De var dessutom uppenbart i tåten av
dåvarande västerländsk orientalism.

4.
Efter Poltava fanns tjugofemtusen
svenskar i rysk fångenskap: en hund-
radel av svenska folket.

En del fick, sen de tvingats med i
tsarens stora triumftåg över Röda tor-
get, stanna i Moskva; huvuddelen sän-
des till Sibirien, kalla ogästvänliga stäl-
len långt bort i världen.

Från Moskva gjorde överstemar-
skalken Carl Piper och generalen Carl
Gustaf Rehnskiöld vad de kunde för
att hjälpa dem med pengar och gåvo-
paket. Piper skrev växlar som hustrun
Kristina fick betala i Sverige. Rege-
mentspastorn vid Livdrabanterna Jö-
ran Nordberg organiserade lutherska
församlingar, det skall finnas svensk-
byggda kyrkor kvar ännu där borta; så
sent som 1920 fanns en luthersk för-
samling i Irkutsk.

De tretusen fångna svenska office-
rarna togs om hand av tsar Peter, han
visste deras värde. En del fick tjänst-
göra vid bergverk i Ural eller skepps-
varv vid Don eller leda bygget av den
nya ryska huvudstaden vid Neva. An-
dra fick resa och utforska okända delar
av det väldiga landet, och det rapporte-
rades märkliga ting.

Överste Peter Schönström skrev att
han hittat en hednisk nation vid Sibiri-

ens gränser som dyrkade Tor, Fregga
och Odde och som därför måste här-
stamma från de göter som en gång
lämnat Sverige.

Lorenz Lange gick i rysk tjänst och
gjorde som tsarens agent minst åtta re-
sor till Kina för att få ordning på han-
delen; han blev Rysslands förste expert
på Fjärran Östern, rysk chargé d'affai-
res i Peking och guvernör i Irkutsk.

Kaptenen vid d'Albedyhls dragoner
Curt Friedrich von Wreech öppnade
1714 en skola i Tobolsk, som 1720
skall ha haft hundratrettio elever, och
gav 1728 ut en bok på åttahundra sid-
or om karolinernas kulturverk i ö-
ster.

Fortifikationsofficeren Lorenz
Christoffer Stobée erbjöds att bli rysk
general men tackade nej och försörjde
sig som ölbryggare tills han lyckades
komma hem och bli general i Sverige.

Stabsmedicus Jacob Fredrik Below,
som varit professor i medicin i Lund,
öppnade en så bra praktik i Moskva att
tsaren ville ha honom till livläkare; det
tyckte Below var väl starkt, han sa nej.
Han dog i Moskva 1716 och testamen-
terade till svenska skolan i Tobolsk det
dyrbaraste han hade kvar, sin siden-
natrock. Skolan sålde den och fick in
en välkommen peng.

Ryttmästaren vid Norra Skånska
kavalleriregementet Ambjörn Molin
for genom jakuternas land, byggde
skepp vid Ochotska sjön och upptäckte
sjövägen till Kamtschatka och menas
före dansken Vitus Bering ha konsta-
terat att Asien och Amerika inte
hängde samman.

Kornetten Johan Chr. Schnitscher
sändes till kalmuckernas land som han
noga studerade, varefter han rymde
och kom hem och skrev en etnografisk
beskrivning där han sa att kalmuck-
erna är världens svinaktigaste folk: de
tvättar aldrig matkärnen, de slickar
dem; de älskar kött av märrar och de
gör brännvin av komjolk.

5.
Du kan säga att Karl XII var lite galen,
med sina krig och allt. Men kom ihåg:
han handlade efter sina förutsätt-
ningar.

Peter den store hade en annan di-
mension. Han ville göra sitt väldiga, o-
utvecklade, utforskade Ryssland vä-
sterländskt, och hans vilja var enorm
som han själv. Jag har sett hans skriv-
bord, det är gjort för en jätte, och hans
sadel, den är monumental; Karl XII:s
intill ter sig pojkkaktig.

Jag kan se hans bleka ansikte ovan
folkets huvuden i Eremitaget i Lening-

rad: han sitter i vax och eget hår i sitt
glasskåp i strömmen av museets besö-
kare, och hans lite galna blick ser långt
bort. Han är den ende av de ryska
härskarna, förutom Lenin, som revo-
lutionärerna inte omvärderat, han går
helt enkelt inte att bortrationalisera.

Han använde verkligen sina fångna
karoliner. De fick hjälpa honom få
form på landet.

Låt mig berätta lite mer om två: Jo-
han von Strahlenberg och Johan Gus-
taf Renat.

Johan von Strahlenberg var kapten
och hette Philip Johan Tabbert från
början, född i Stralsund i det svenska
Pommern, adlad 1707. Han skall ha
lett en sammansvärjning bland krigs-
fångarna i Kazan-guvernemetet
1710, man ville slå sig igenom till Ben-
der; men saken kom ut, svenskarna
sändes till Sibirien.

Tsar Peter skulle skicka den tyske
forskningsresanden Messerschmidt att
utforska Sibiriens geografi, fauna och
förflutna, ett nätt program; han sände
med Strahlenberg som tyskens assis-
tent, och det tycks ha gått bra. Strah-
lenberg var ute med Messerschmidt på
två resor och samlade material på alla
tänkbara områden; svenskens verk på
fyrahundra sidor om Nordasien blev
berömt och kom ut på tyska, engelska,
franska, spanska och sedermera också
på ryska; det citerades ännu 1816 med
aktning av Alexander von Humboldt.

Men hans finaste bedrift var en
karta, den första någorlunda exakta
över detta väldiga område. Han hade
god hjälp av fortifikationskaptenen Jo-
han Anton von Matern men for också
själv vitt ikring och samlade uppgifter
innan han var belåten och kunde rätta
till gamla missförstånd om belägenhe-
ten av Kaspiska havet och Novaja
Sembla och Kamtschatka med sundet

han antog fanns därborta; han visade var kinesiska muren gick, var Korea och de japanska öarna låg; han märkte ut mineraliska fyndigheter och ett eldspyende berg vid floden Lena, och han angav Poltavas slagfält med en karolinsk värja i kors över en rysk kroksabel.

Hans första karta brann upp vid en eldsvåda i Tobolsk. En andra köptes av guvernören Gagarin i Sibirien, som själv ville utnyttja de inprickade geologiska fyndigheterna. En tredje visades för tsar Peter som genast ville göra Strahlenberg till chef för ryska lantmäteriet. Svensken sa nej, han for hem 1723 och fick sin karta tryckt och sin stora bok utgiven samt blev utnämnd till överstelöjtnant: det innebar i den fattiga efterkrigstiden en knapp kaptenlönen. Men hans eldspyende berg brinner ännu, har det sagts mig, som jordgasfackla långt därinne i Sibirien.

Hur var det då med sundet ryttmästare Molin och kapten Strahlenberg trodde fanns mellan Asien och Amerika? Peter ville ha klarhet, han sände dansken Vitus Bering att söka sanningen; denne kom tillbaka, efter flera års färder, utan resultat. En andra Beringsexpedition sändes iväg efter Peters död av tsarinnan Anna: femhundra man, ett jättestort geografiskt forskningsföretag. Först sju ton år senare kom man hem: då hade Bering och många medarbetare gått under och den som förde expeditionen åter till bebyggda trakter och kunde meddela att sundet fanns som Molin och Strahlenberg trott, var vice fartygschefen på skeppet *S:t Peter*. Han hette Sven Waxell, han var son till en krögare på söder i Stockholm, hans konstlösa rapport om företaget har först i våra dar kommit på svenska.

Och nu till Renat.

Han hette Johan Gustaf Renat, han var döpt jude och styckjunkare i svenska artilleriet. När tsar Peter, som verkligen ville kultivera detta nyförvärvade Sibirien, sände ut tretusen man under överstelöjtnant Ivan Buchholz 1715 för att kolonisera trakterna kring Syd-Darja och staden Jarkand, där det skulle finnas floder med guld-sand, kommenderades styckjunkaren och några svenska officerare och en präst med.

De blev snart överfallna av kalmucker, hundrafemtio man stupade genast, fyrahundra togs till fånga. Bland de fångna var styckjunkaren, nuvarande löjtnanten Renat. Bland de stupade var löjtnant Mikael Sims; hans

änka blev fången; hon hade varit gift med två karoliner förut som bägge stupat.

De fördes nu alla inåt Dsungariet, ett vidsträckt land österut där stammarna låg i krig med Kina-kejsaren Kang Hi och med Tibet och nu också hotades av tsar Peter. Renat satte i gång gjutning av kanoner och lärde tvåhundra kalmucker skjuta. Förre styckjunkaren drog sen med khanens här mot kineserna långt bort i det rika Östturkestan, men han lärde också kalmuckerna trycka med rörliga typer i stället för trätavlor och gjorde en fin karta över Centralasien med Lop-nor och med guldfyndigheter och annat inprickat; den finns i Uppsala universitetsbibliotek och har stort beundrats av Sven Hedin.

Han skaffade sig en bra förmögenhet, dessutom gifte han sig med änkan efter den stipade Sims. Hon var ett duktigt fruntimmer, hette från början Birgitta Scherzenfelt och kom från Bäckaskog i Skåne, hon kunde virka, sticka och väva och lärde kalmuckernas kvinnor skånska mönster. Hon fick fara till staden Gerkend i Lilla Bucharea, nästan i nuvarande Östturkestan, för att ordna utstyrseln åt en kalmuckisk prinsessa inför förmälingen med en turgotisk prins. Hon var där i två år omkring 1720, jämte sin man de första svenska namnen i dessa delar av Centralasien.

Herrskapet Renat höll ihop och lyckades återvända till Sverige 1733, medförande flera friköpta karolinska fångar, åtskilligt dyrbart lösöre samt slavinnorna Altan, Iamankiss, Sara och Anna, vilka efter nödig undervisning döptes i Stockholm och blev tjänare i familjens nya hem i Gamla stan. En av de praktfulla dräkter som hemförts från Kalmuckiet — av indiskt siden med guldknappar — nyttjades länge som högtidsdräkt av Uppsala universitets vaktmästare vid rektors-

byten, professorsinstallationer och promotioner tills nån kom på att det måste vara en kvinnodräkt; den överfördes då till Livrustkammaren.

Flickan från Bäckaskog dog 1736, Renat gifte om sig med en förmögen änka och blev sidenfabrikör. Hans karta var länge försvunnen tills Strindberg fann en kopia i Linköping; originalet återfanns sedermera i Uppsala. Sidenfabrikören dog 1744 i Stockholm. Hans kalmuckiska slavinnor försvann alla ur historien utom antagligen Anna, som skall ha blivit piga hos spåkvinnan mamsell Arfvidsson, hon som varnade Gustav III för mars månad och en man i röd väst.

6.

Tjugofemtusen karoliner blev fångna i Ryssland. Femtusen torde ha återvänt hem.

Det var slut på de stora krigiska resorna.

Nu kom Linné och hans lärjungar.

Hans svenska resebeskrivningar tycks oss finare för vart år som landskapet och vi själva förändras. Där är Linné, den sammansatte och känslige, den stingslige och ibland svärmodige, där är han som allra lyckligast; där blommar hans ingivelse och hans lyriska sakprosa, bak varje vägkrök finns någonting nytt och i allt han ser vet han sig läsa in skapelsens konsekvens och försynens ordning; själv är han den utvalde ordningsmannen.

Han var utomlands också, tre år i Holland, där han uppträdde i lappdräkt och gav ut skrifter och blev doktor och en berömd person, och en månad i England, där man stundtals inte förstod hans småländska latin, samt en månad i Paris.

Men mest brevväxlade han hemifrån med höga herrar och utnyttjade förbindelserna att sända ut sina lärjungar för att se och samla och berätta och hjälpa honom i hans väldiga generalinventering av världen.

Tärnström var den äldste och först utsände av apostlarna, han dog som sagt på vägen till Kina. Pehr Kalm blev den andre, han var tänkt av Linné att sändas med en karavan genom Sibirien till Kina, han kom istället åt andra hållet, till Amerika. Där reste han i kring, efter ett uppehåll i England, och beskådade noggrant vad han kom åt och noterade nästan allt, bot mot liktornar, boskapsbeten, barkbåtar, arbetskärrors konstruktion och Niagaras fall. Han kom hem efter fyra år med frön och krukor och växter, samlingar och högar av noteringar och en fru:

svenska församlingens präst i Racoon hade dött och den ekonomiske Kalm hade övertagit kyrkoherdesyslan och efter hand änkan. De bodde sen i Åbo och längtade tillbaka.

Kalm stredade med resebeskrivningen, han var omständlig och blev gärna torr, men tre delar kom så småningom ut och blev klassiska. En fjärde del med skildringen av Niagara blev outgiven och brann upp i Åbo. Några noteringar räddades: han berättar hur han sitter med bläck och penna på den yttersta brinken och ser hur älven sluttar som en stupande backe innan den häver sig utför berget.

"Håret må resa sig på enom, som sitter eller står här bredevid, och giver noga akt på detta, så hiskeligen förekommer det en, att se en så ganska stor myckenhet vatten kasta sig perpendikulärt utför berget till en så stor höjd."

En annan av apostlarna, den tjugofyrråriga Anders Berlin från Ångermanland, for till London och fick löfte att resa med en engelsk naturforskare till Afrika och skrev till Linné: "Africa är väl inte värre än Lule Lappmark." Han kom till Sierra Leone 1773 och skrev: "Jag är lik en blinder, som efter han fått öppnade ögon först skådar solen." Sen hörde man inte mera, han dog den 12 juni samma år.

De gick mot skiftande öden. Den gladlynte Daniel Solander kom med på Cooks första världsomsegling, var i Eldslandet, på Tahiti, Nya Zeeland och i Australien och blev bibliotekarie vid British Museum och vän med dr Johnson samt dog i London. Den milde Pehr Löfling kom till Sydamerika och dog där. Den egensinnige Peter Forskål for till Lyckliga Arabien och be-

grovs i öknen. Carl Peter Thunberg kom till Kap, samlade tretusen örter, varav tusen okända, på tre år, skrev Flora Capensis, kom till Java och Japan och var där i tre år och skrev en beskrivning av landet samt Flora Japonica. Pehr Osbeck for till Kina, liksom Olof Torén; Osbeck kom hel hem, Torén var sjuk och dog tidigt. Hasselquist dog i Smyrna efter tre års resor i Främre Orienten. Martin for till Spetsbergen och frös förskräckligt, Rolander till Sydamerika och Rothman till Nordafrika, bägge kom sjuka hem. Adler dog av feber i Nederländska Indien, Falck förföljdes av melankoli och tog livet av sig i Kazan i Ryssland. Sparrman, den yngste, for allra mest: han kom först till Kap och kom sen med på Cooks andra världsomsegling och skrev den märkligaste reseskildringen.

Sjutton år efteråt kom han till Afrika igen, nu i annat ärende. Han kom i sällskap med överdirektören i kontrollverket hemma Carl Bernhard Wadström, som trodde på Swedenborgs idé att ett Guds älsklingsfolk fanns i Afrika, i mitten. I en tid av legal svart slavhandel var detta en märklig tanke och ledde till svenska funderingar på en afrikansk koloni som kunde få en kristlig behandling. Wadström fick ett litet anslag av Gustav III samt två naturforskare till förfogande, mineralogen Carl Arrhenius och Sparrman. De kom till Senegal, där negerkungen bjöd Wadström sin mor som gåva och Sparrman fick bota kungen mot vad som var baksmälla. De letade ut Sierra Leone som bästa ställe för kolonin, alternativt Kap Mesurado i nuvarande Liberia.

Det blev nu ingen svensk koloni i Afrika, fast flera svenska forskare var där och planerade, bland dem August Nordenskiöld som misslyckats med att göra guld åt Gustav III, och Jakob Strand, vilka bägge dog därute, samt botanikern Adam Afzelius som upprättade en fin flora över Sierra Leone.

Wadström, som tidvis försörjde sig som lingonhandlare i Manchester, nådde kanske det finaste resultatet: han samarbetade med Wilberforce i London i striden mot den afrikanska slavhandeln och bidrog aktivt till grundandet av det Sierra Leone som 1787 blev den första fria negerstaten. Det var Wadström som skrev, 1781, i en bok om slavhandeln dessa rara rader:

"De största Mennisko-samfund kunna föras till twänne Afdelningar, Höfsade och Ohöfsade, och de förras förbindel-

ser med de sednare äro alldeles af samma förhållande, som Föräldrars pligter emot sina Barn."

7.

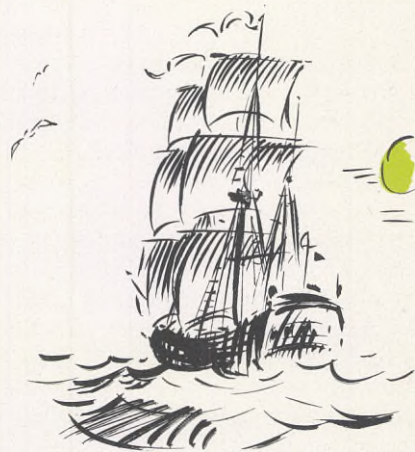
1769 på julafton går ostindiefararen *Finland* från Göteborg. Kaptenen heter Carl Gustaf Ekeberg, han är akademiker och har läst medicin och naturvetenskap i Uppsala och är en flitig medarbetare i Vetenskapsakademiens handlingar med planscher av ostindiska djur och egna rapporter.

Skeppsprekanten heter Jacob Wallenberg, han har prästvigat sig för att få följa med ut, han gör i resedagboken ironiskt knäfall för hans majestät av örteriket, hertig över krokodiler och havsfruar och herre till fyrfota djur, fjäderfä och insekter, han menar Linné.

Han högaktar hans ojämförliga insikter och trampar ogärna ihjäl nån av hans små krypande vänner men kröker heller inte ryggen efter dem, ty hans lust är med människors barn. Skall jag beundra en ros, förklarar pastorn, skall den växa på en sextonårig flickas kind.

Han åkallar sina föregångare i ostindiska resebeskrivningar: "Brelin står på Ascension och ljuger dig tårar ur ögonen. Osbeck, nyttig men trumpen, proppar dig händerna fulla med naturalier, och Torén, gladlyntare än de andre, hade kanske kunnat roa dig med sina små täcka bekantskaper i Suratte och Kina, men du såg ju lifvet flyta ur honom tillika med sista droppen i bläckhornet."

Det känns skönt med hans glada respektlöshet efter naturalisternas nyttovyer. Han blev med "Min son på galejan" — om man undantar den unge Linné när han skumpar med klara ögon i det svenska landskapet — vår allra friskaste reseskildrare: du kan läsa honom än och fröjdas åt hans vighet.

Två resor gjorde han till Kina. Sen blev han kyrkoherde i Mönsterås och dog ogift, bara trettiofyra år. En brorson, som blev biskop och översatte Homeros, fick en son som gick som sjöman på Västindien och Nordamerika och kom hem och satte upp en bank.

Från Paris rapporterade pastor Walenberg att man där hade en käck landsman som läser arabiska poeter, turkiska Alcoran och talar hebreiska: det är magister Björnståhl.

Johan Jacob Björnståhl for ut 1767 och reste, mest som informator åt två söner Rudbeck, i Frankrike, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland, ett mastigt program. Han var språkman, samlade handskrifter, gjorde uppteckningar, besökte bibliotek och institutioner och kom in överallt. Han var också givande påflugen när det gällde att träffa personer: Diderot i Prag, Lord-Mayorn i London, påven i Rom, Rousseau i Paris, Voltaire i Ferney och Genève. I breven hem till bibliotekarien Gjörwell (som gav ut dem i sex volymer) berättar han utförligt om allt: Voltaire, sjuttiosju år, förebär feber men Björnståhl stod på sig och filosofen kom ut och var vänlig, diskuterade Karl XII, tsar Peter, ryska kriget och drottningen i Sverige, de promenerade i parken i flera timmar.

Han är visst inte ful, skriver Björnståhl: han är något lång, mycket smal, mager och ganska blek, har hög panna med många och stora skrynklor, stora svarta ögon, stor och rätt bred mun, ganska stor näsa, stor haka och har ett satyriskt utseende, men när han ler, snörpar han ihop sin breda mun och liknar då en viss präst i Sverige (man får inte veta vem).

Björnståhl reste i tolv år, han kom aldrig hem igen, han fick rödsot i en liten by i Grekland och dog där 1779, fyrtioåtta år.

Vid ungefär samma tid går på gatorna i Paris, fattig och otåligt väntande på en möjlighet att få komma ut i "amerikanska kriget", den unge Georg Carl von Döbeln.

Han får äntligen enrollering i greve de la Marcks tyska regemente, far ut med detta 1781 och hamnar, efter fjorton månaders äventyrlig sjöresa, inte alls i Amerika utan på den indiska Koromandelkusten; han är duktig i en kort strid om en fästning, sen är allt plötsligt över — man får veta att fred slutits sex månader tidigare och man tar

skadan igen med fina fester; han minns på gamla dar hur indiska bajadärer dansade nakna bland borden.

Han är sen tillbaka i Europa, får en del bekymmer med en duell men är annars i militärt arbete i Strasbourg och kopplar av med teatrarers damer i Paris tills krigsryktena når honom från Sverige. Han tar sig efter tio års utlandstjänst hem och finner sig bortglömd men är envis och får efter diverse motigheter ett befäl i Finland och kommer med i Fänrik Ståls sägner.

Andra militärer far ut i helt andra ärenden. En svensk sjöofficer som hade en fin bana framför sig tog två sabbatsår och for ut för att bilda sig, ty han hade en lidelse för konst och teckning: "När man kommer utföre en hög bergssträcka ner åt de Lyckliga fälten, får man en stor utsikt: ögat älskar vidsträckt, då det vidsträckt har ett anseende av lycka och då kring det vidsträckt fältet är en hög gräns."

Det var Carl August Ehrensvärd i "Resa till Italien 1780, 1781 och 1782", som blev en knapphändig och egensinnig och intensiv kärleksförklaring till ett land och en livsstil han avundades. Vid Parma: "Landet liknade förtjusta ängar." Piacenza: "Risåkrar, ängar, kanaler, planterade träd, utgjorde på dessa trakter ett tycke av diktade landskaper." Rimini: "Folk med fräknar."

Det blänker till av en svepande aforism: "Fransosen är en glad nation, full av hetsigheter, Norden är en tung nation, full av hetsigheter, italienaren är mogen och full av eld."

Ehrensvärd var full av eld och hetsigheter. Han tillbringade resten av sitt liv i en längtan tillbaka till Italien och fann en sorts tröst i landskapet Skåne, som han motvilligt börjat älska när han dör 1800.

8. Sjuttonhundredatalsresenärernas epok är förbi. Resorna blir annorlunda. Den unge Erik Gustaf Geijer skriver 1809 till sin fästmö från London:

"Yr i huvudet befann jag mig slutligen på mitt rum — Brunets Hotel, Leicester Square — allena med min kappsäck, och tyckte mig instängd i en värld av tegelsten och ensam bland en miljon människor."

Han tycker sig vara i en ödemark fast han är i den folkrikaste stan i Europa. Det går över, han är snart ute i City, står i timmar på en balkong i Lloyd's

kaffehus och ser ut över världens handel, färdas på Themsen i en skog av master, går på konserter, (Händels Messias var överjordisk) och teater (Hamlet är ett odödligt stycke) och tycker för övrigt att "denna nation har ingen uppfinningsgåva i roligheter". Nöjena är få, ingenting är dyrare än en engelsk söndag: Hyde Park vimlar av promenerande, inte ett leende, bara tusen tassande steg och ett sakta sorl av hälsningar, "det är en löpande viskning av en halv engelsk mils längd".

Och från Italien skriver Per Daniel Amadeus Atterbom som utarbetad, mjältsjuk och ömtålig farit söderut 1817:

"Jag kan nästan säga, ehuru jag borde skämmas att tillstå det, att dessa fruntimmersslöjor voro det som (näst fruntimren själva) livligast intresserade mig av allt jag såg i Verona. Min Gud vad detta sätt att kostymera huvud och anlete är magiskt!"

Året efter far orientlisten Jacob Berggren med postskjuts genom Europa för att bli legationspredikant i Konstantinopel: han ser längs vägarna i Böhmen murgrönsbevuxna ruiner och frågar vem som där farit fram. Man svarar: Das haben die Schweden getan. Han kommer till Prag. Förgården till den vackra slottskyrkan är i ruiner, själva kyrkans beläten bär spår efter strid: Heliga Guds Moder har ingen näsa, Sankt Niklas har inga armar, ingen i det övriga sällskapet är utan skrämor. Berggren frågar försiktigt, kyrkvaktmästaren svarar vasst: Das haben die Schweden getan. Berggren pekar på en madonnabild utan ben och kyrkvaktmästaren ryter så det rungar i templet: *Die verfluchten Schweden!*

Berggren rapporterar upprörd hem.

Love Almqvist reser, trött efter bråket kring "Det går an" och misslynt för att Carl August Hagberg fick professuren han ville haft i Lund, som skrivande turist till Frankrike och England 1840. I brev till hustru Maria och i korrespondenser till tidningar rapporterar han: "Den obetydligaste björkhage i Sverige är angenämare än de elyseiska fälten i Paris."

I Belgien åker han järnväg: "Det går åtminstone dubbelt så fort som det starkaste fyrsprång, och likväl sitter man i vagnen så stilla, allt löper så jemnt, ingen skakning eller stöt erfäres, och det är blott på de förbiflygande träden som man märker att man kommer nånstans."

Och så har vi björnjägaren Lloyds son som hette Andersson.

Llewellyn Lloyd kom från England. Han kom för att jaga. Han jagade tjugo år i Värmland, Dalarna, Bohuslän och Dalsland, och sen han skjutit ethundra två björnar slog han sig till ro i Vänersborg och skrev böcker. De finansierade i någon mån studierna för en son som han fått med en värm-ländska och som han kallade Charles John Andersson.

Andersson tog studenten i Lund 1847, långtade till Afrika och lyckades komma dit från London med en för-mögen engelsk vetenskapsman. Han utforskade under fyra års ensamma vandringar sjön Ngami och skrev en så bra bok om detta att han fick flera utmärkelser och björnjägaren Lloyd ville adoptera honom och ge honom sitt eget namn. Andersson tyckte nu att han hade ett bra namn som han själv gjort berömt och sa nej, för till-baks till sitt Afrika och fortsatte vandra, samla insekter och fåglar och ägnade några år åt att leta reda på en gåtfull flod han hört infödingarna tala om. Han fann den, fick malaria och slog sig på gruvor och gifte sig med en skotska och satte bo i Damaraland. Han blev vald till kung för damarerna, ritade en flagga åt sig med ett rött kors på ett blått fält och en stjärna i korset och försvarade lojalt sina undersåtar mot anfallande hottentotter; han sa att kulorna kom tätt som blåbären i hans svenska skog. Han träffades av fem, och en slog av hans högra ben ovan knäet. Men han kryade på sig och var ute igen och for och planerade ett hand-elscentrum i sitt land och en stad som skulle heta Andersopole. Men magen krånglade, och Andersson begrovs i öknen av en som hette Eriksson.

9.

Egentligen var Adolf Erik Nordenskiöld — född i Helsingfors 1832 — också en resenär i sjuttonhundralets anda: han var både polyhistor och visionär. Han försökte nå Nordpolen med renar och hade en vild idé om att Grönland

innanför isen och jöklarna dolde gröna dalar med skog och djurliv som han ville leta fram. Han hade lappar till hjälp; de fann bara is. Det var några år efter *Vega* expeditionen, men med *Vega* hade han tur.

Sommaren 1878 seglade han med *Vega* västerifrån in över Norra Ishavet för att söka efter Nordostpassagen. Skildringen av färden, i de två röda klotbanden, är en blandning av många vetenskaper, ty Nordenskiöld intresserade sig för allt: uppsökte samojedernas offerställen, sköt isbjörnar, samlade skalbaggar och fossila växter och undersökte på snön stoftkorn som han sa hade fallit från världsalltet och fick jorden att växa; sen putsade han pincen och gick ner till plyschen i gunrummet och skrev i sin loggbok och rökte sin cigarr.

De hade tur med vädret, de kom långt utan större svårighet, och när isen slutligen var där och man fick övervintra två dagsresor från målet, tog man det med gott humör. Man åt fina måltider med pannbiff, potatis, fruktsoppa, brännvin samt tranbärs-saft med rom mot skjörbugg; man firade julafton med julgran och ljus och medförda klappar samt på mellandäck fem punschbålar: de tömdes under sånger och tal för kung Oskar och Sverige.

Den 18 juli året efter, medan man åt middag, började skeppet gunga, kapten Palander lät elda under maskin, och med flaggorna hissade, seglen satta och ångan uppe gick man ut i fritt vatten och nådde sundet mellan Ishavet och Stilla Oceanen och sköt salut.

Vid Beringön mötte man den förste vite mannen från andra sidan. Han kom vrickande i en jolle och skuggade med handen och glodde upp emot *Vega* och hojtade på finlandssvenska: "Nää, är det inte själva Nordenskiöld!" Han hette Isak Andersson, var från Kimito i Finland och var timmerman hos Alaskabolaget.

Hemfärden runt den europeiska kontinenten gick i triumf. Nordenskiöld och *Vega* gjorde den 24 april 1880

ett intåg på Strömmen i Stockholm som blev storsvenskt och legendariskt, och uppe på Fjällgatan stod den unge Sven Hedin i regnet och frös av lycka.

Sven Hedin var den siste store resenä-ren.

"Han fann under 13 dagar vatten, under de 13 följande inget, och då det medtagna vattenförrådet räckte endast fyra dagar, gick karavanen under i sandöknen, nästan hela bagaget förlorades och blott Hedin, två af hans tjänare och en kamel nådde, döende, floden Khotan-darja." Det är Nordisk Familjebok, andra upplagan, 1909, som refererar.

Han började sina färder i Resare-Bengts spår i Persien 1885, genomströ-vade sen med stor viljekraft och väldig självtillit Östturkestan, Tibet och Centralasien, utforskade Transhimalaya och Indus' och Bramaputras källor, floden Tarim och den vandrande sjön Lop-nor; han höll på i nästan samma takt till 1935. Han skrev rader av böcker om sina färder, alla fyllda av den oförfärad pojkaktighet som var hans storhet och begränsning.

Och han skrev, slutligen, femhundra femtio sidor om Resare-Bengt Oxenstierna, baserade enbart på prästen Laurelii tunna likpredikan och några korta brev från herr Bengt. Men Sven Hedin kunde, med sinne för effekten, skriva: "Jag har själv många gånger, åren 1886, 1890 och 1905—1906, hört honom nämnas med beundran av våra dagars perser och sett hans namn över portarna till karavanserajer där jag vilat."

Så sluter sig cirkeln. Kamelklockorna klingar genom seklerna. De skall klinga länge än, fast presidenten i Royal Geographical Society nyligen nostalgiskt noterade: "I dessa dagar när höghusen reser sig i Yttre Mongoliet går de jordbundna geografiska upptäcktsresornas era mot sitt slut."

Vi har bara reseskildringarna kvar. Men de måste, som sagt, vara av en god årgång.

Nils Ferlin

Barfotabarn

Det är med lycka och tacksamhet vi i Status julnummer är i tillfälle att publicera några av dikterna ur Nils Ferlins diktsamling "Barfotabarn". Kritikerna skrev bland annat: Man skulle önska att en så egenartad talang som Nils Ferlin kunde göra sig hörd i vida kretsar. Hans galghumoristiska filosofi är en sentida avläggare till Bellman, fastän så mycket fränare, tröttare och spetsigare. Denne sorgsne gycklare är en sann poetnatur, därtill en mästare i att forma beska och spetsiga epigram. Och nog gjorde han sig hörd i vida kretsar. Han blev en av våra folkkäraste diktare.

Poste Restante

Jag ringde en vän och jag ringde
väl två
fast jag visste så väl hur det skulle gå.
Sen tänkte jag störa en hög person
men då hade de redan stängt av
telefon.
— Så nu har jag ingen att störa
och vet inte vad jag ska göra.

Det lilla jag gjort blev ej gjort med tur
så jag vart en rätt asocial figur —
Men jag väntar från främmande land
en slant
... den kanske har kommit nu — post-
restant!
Jag kunde gå ner och hämta
ifall jag fick lust att skämta.

Jag kunde gå ner — om jag gör mig
besvär,
till postkontoret och säga så här:
Har det kommit ett brev till mej —
eller två,
jag har setat därhemma och väntat så,
ett värdepapper — från Kina,
från Schweiz eller Herzegovina.

Då står där en dam som förundrat ler
och jag säger: Min dam, det är mycket
som sker!
Alls ingen kan veta vad slumpen skrev
på den sida man skänkts — och ett
lyckobrev
om en vinst bland de verkligt stora
har jag fått av en kakadora.

En herre bakom vill ha vägen fri
och jag säger så här — nej, det struntar
jag i!
— för man måste ju vara en strong
person,
som betalar sin skatt och sin telefon,
jämväl det elektriska ljuset
att det inte blir mörkt i huset.
Jag bugar allenast — för en och var,
belevat och artig ett au revoir.
Och sen tar det slut på min snurriga
vers
— mitt harsprång som dansar i kors
och tvärs,
För sen är jag åter allena
och borta från glans och arena.

Min mor hade en Edelweiss

Min mor hade en Edelweiss.
Den låg i en bok av Franzén
och jag brukade se på den
emellanåt.

Ingenting märkvärdigt med den,
såg mest ut som en liten kattfot,
en vanlig kattfot — jo,
men dom växer på Alperna,
högst uppe på Alperna
i den eviga snön,
sa mor;

och jag funderade mycket.

Men när det stora menageriet
med jätteelefanten Jumbo
och de bengaliska kungstigrarna
kom till den lilla småstaden
och annonserade att man uppköpte
kaniner,
då visste de stora pojkarna allaredan
vad saken gällde.
Det är boaormarna, sade de,
dom äter dom levande.

Och jag funderade mycket.

Si, världen är förklarad

Si, världen är förklarad — i veten-
skapens ljus
fördunstar all vår oro och smärta.
Nu är det inte långt emellan männi-
skornas hus,
men långt mellan hjärta och hjärta.

Klockan

Tung, dum klocka som intet vet,
punchingboll för elektricitet,
trummar en schlager i långsam takt
för någon vars öra är hopalagt
— tung dum klocka som hänger
där uppe i skyn och svänger.

Infall

Man dansar där uppe — klarvaket
är huset fast klockan är tolv.
Då slår det mej plötsligt att taket
mitt tak, är en annans golv.

Bocka, bocka, plocka

Bocka, bocka, plocka — vi ska ligga i,
vi ska ligga i med optimism och energi!
Bocka, bocka, plocka; trampa, trampa
takt
vägarna de knaggliga till lycka och till
makt.

Men det gäller vara me'
där man någonting kan se
att ta vara på!
Och det minsta lilla grand
som du fångat i din hand
ska du spara på!
Aldrig blanda hop dej med sånt där
folk som inte har nån karaktär —
För det gäller vara me'
där du någonting kan se
att ta vara på.

Bocka, bocka, plocka — vi ska ligga i
även om vi inte är nått vidare geni.
Mången var väl mindre, käre lille bror,
och likafullt så blev han både riksdags-
man och stor.

Men det gäller vara me'
där man någonting kan se
och ta vara på!
Och det minsta lilla grand
som du fångat i din hand
ska du spara på!
Om du håller ut där ner i kön
får du nog till slut din lilla lön —
Fast det gäller vara me'
där du någonting kan se
att ta vara på!

Ljug mej...

Ljug mej en saga, sagobror,
jag älskar vackra sagor.
Tro har jag ej — som bolm den for
för livets plumpa slagor.

Ljug mej en tanke — att jag ser
i gränder mörka trånga
en skymt blott av det där du ger
så vackra ord och många.

Glimmer

Den leken är kommen till möda,
leken att låna ljus.
Vad söker den bleka, döda
månen i tomma hus?
Han lutar sin svala tinning
mot rutan och tittar in
— och lögnar en silkeslinning
kring vadmalsklädnaden din.

Du har tappat ditt ord

Du har tappat ditt ord och din pappers-
lapp,
du barfotabarn i livet.
Så sitter du åter på handlarns trapp
och gråter så övergivet.

Vad var det för ord — var det långt
eller kort,
var det väl eller illa skrivet?
Tänk efter nu — förrn vi föser dej bort,
du barfotabarn i livet.

JULEN FÖR 100 ÅR SEDAN

Under de senaste 100 åren har många nya julseder införts och många gamla försvunnit. Till de nya hör jultomten, adventsfirandet, julkrubborna och den allmänna spridningen av julgranen och luciafirandet. Julens gamla karaktär av allmän, kollektiv fest har förändrats, den är nu huvudsakligen en släkt- och familjehögtid. Julotan har dock samma dragningskraft, maträtterna är desamma och julens lukt av kanel och saffran finns kvar. Här några berättelser ur Nordiska museets samlingar.

Om julseder i Skåne i Nosaby socken, Villards härad, från början av 1800-talet, har mor Bengta Nilsson, född 1844 i Nosaby, berättat bland annat följande:

— Redan i oktober började man förberedningen till julen. Man började med slakten. På större gårdar slaktade man 20—30 stycken får och på mindre 8—10 stycken. Vid Mårtenstid blev det gässens tur att slaktas. När man var färdig med gässlakten slaktades svinen. Samtidigt med svinen slaktades en ox eller en stor ko.

Man gjorde syltor, korv och palt i långa banor. Tak och väggar i spiskammaren voro alldeles fullhängda med skinkor, korvar, gåsasideor och fåralår. På väggarna i spiskammaren funnos dessutom stora hyllor. Dessa voro fullastade med krukor, bunkor och fat fyllda med alla sorters matvaror, såsom honung, smör, svinflott och gåsister. Här fanns också stora stänkor med lingonmos. Vidare hade man här stora ostburar, fyllda med ostar i alla storlekar.

Sedan kom brygden

Efter slakten kom brygden. Man bryggde flera stora tunnor med maltöl. Även brännvinet brändes på efterhösten, då man bärgat skörden. Man brände flera hundra kannor brännvin, vilka sedan räckte hela året. Vidare bryggde man till julen och alla kalas en starkdryck som benämndes "bisjöp". Till denna dryck användes cognac, socker och vatten. Den var mest ämnad för fruntimren, ty den var inte så stark som enbart brännvin och cognac.

Före jul skulle man också stöpa ljus för årets behov. Så kom storbyken som räckte i flera dagar. Man hade två stora kar fulla med kläder och fruntimmer och pigor voro sysselsatta både natt och dag.

När allt brödbak och allt annat i matväg äntligen var färdigt kom turen till rengöringen av stugan. Möbler, väggar och tak skurades med sand och ärthalsviskor samt sköljdes efter med vatten och torkades väl med linneträsor. Man brukade endast skura och göra rent i stugan två gånger om året, nämligen till jul och midsommar. Golvet skurades aldrig utan sopades och beströddes med fin sand.

Halkkärvar på julafton

På julafton bar man in stora halkkärvar, som breddes ut över golvet. På ena väggen voro flera hyllor. På dessa hyllor stodo massor av kopparsaker, alla voro nyskurade till jul och blänkte som guld.

På väggarna satte man upp stora hemvävda bonader. Man hade även bonader målade på linneväv med bibliska motiv. På det stora bordet lades en hemmavävd vit drällduk. I taket hängdes ljuskronan av malm med sina 12 ljus. Alla ljusstakar av malm och tenn skurades och ställdes på bordet med grenljus uti.

Mitt på bordet ställdes ett träfat, stort som ett tråg, upprägat med alla sorters sovel, som kött, julskinka, svinfötter, köttkorv, fåralår, isterband, pressylta, rullsylta m m. Detta sovelfat stod på bordet under hela julen. På bordet stod dessutom en stor vitskurad tråkanna med julöl samt flera silver-

och tennkannor och tumlare att dricka ur.

Klockan fyra ringdes julen in

På julafton skulle alla göra sig rena och byta om kläder. Klockan fyra ringdes julen in. Då samlades alla för att äta "merafton", bestående av siktebröd och många sorters sovel, julöl och brännvin. Sedan djuren pysslats om och alla småsysslor voro undangjorda, samlades man vid åttatiden på kvällen.

Nu läste man julevangeliet, varefter man sjöng några julpsalmer. Sedan var det tid att äta kvällsmat. Man bänkade sig runtomkring det stora julbordet och nu sparades det ej på bordets håvor. Det var ju jul.

Man började måltiden med smörgås, vartill man åt gåsflott samt så många sorters korv och sovel som man kunde få ner. Brännvinet och ölet gick oupphörligt laget runt. Sedan kom en rätt av brynt vitkål. Man kokade flera stora kálhuvuden dagen före julafton. Kålen stöttes i en bytta tills den blev fin som gröt. Så bryntes den i

smör varjämte man spädde på med tjock grädde samt ilade några pepparkorn. Efter kålen fick man lutfisk och senapssås och efter denna rätt serverades bovetegröt med gräddmjölk.

Rimma till gröten

Nu gällde det att gnugga geniknölarna, ty det var en ofrånkomlig nödvändighet att alla skulle rimma till gröten. Husfadern började rimmandet. Ibland lät det så här: Go vänner, ja ber er så vänligt envar. Försmå ej av gröden en ske eller par. Så blev det nästa man: Denne gröden ä kokt i en gryda å ente i en spann. Gu välsigne bå mor å hinnas man.

När grötrimmandet var över och gröten aväten fick man efterrätt. Denna bestod av flera sorters bakverk såsom klenor, goråskakor, sockerspånor och mandelmusslor. Efter maten sjöngs ännu en psalm och sedan lekte man jullekar, såsom vattna bocken, sitta på flaska och trä en nål, leka blindbock, gömma ringen, smusslasako, gissa nötter m m.

En stockholmsflickas jul

Johanna Ottilia Boye föddes i Stockholm 1870. Hon har berättat om en jul i karghetens tecken:

— Min pappa var målargesäll. Han arbetade hos målarmästare Brothén som hade verkstad i Gamla stan. Vi bodde i Bergsprängargränd i det så kallade Babels torn i Vita bergen. Min pappa dog då jag var fem år. Vi var då fyra syskon och mamma väntade ännu en. Sedan pappa dött fick mamma börja gå borta och söka tjäna en slant. Jag kan inte minnas annat än detta, att mamma var borta hela dagarna. Hon gick tidigt och kom aldrig hem förrän vid 8–9-tiden sådär. På den tiden fick hon 75 öre till en krona om dagen för sitt arbete jämte maten.

Mamma aldrig rådlös

Hon var mycket härdig och aldrig rådlös. Medan hon vakade över far bör-

jade hon göra julstakar. Far dog dagen före julafton, men på julafton bar mamma en korg med julstakar till julmarknan och sålde. Hon hade 25 öre då hon gick, men hon kom tillbaka med 24 kronor.

Sedan tillverkade hon år för år sådana stakar. Hon började ett par månader före jul och täljde till träställningarna. Foten klädde hon med kulört papper, sedan lindade hon stammen med kräppapper som hon behandlat så det såg vackert och dekorativt ut. Hon använde sig av olika färger på papperet. Mamma kunde göra ett hundratal sådana där stakar till jul.

Jag minns den julen då pappa dog. Vi satt då hos grannen medan mamma var på torget med julstakarna. Men medan hon var borta kom fröknarna Svanström, döttrar till pappershandlare Svanström på Götgatan. De där mamsellerna hade alltid för vana att

varje jul resa omkring efter släde och dela ut litet julgåvor till fattiga familjer. De kom just som mamma var borta. Då de fick höra vad som hänt, propade de min hand full med blanka silverkronor, och utom det fick jag också en liten julklapp.

De var så snälla de där mamsellerna Svanström. De kom alltid var jul, så länge jag minns. De var alltid så glada och trevliga, påpälsade och muntra. Det var riktiga vintrar på den tiden, så de kunde åka släde. De hade egen kusk och bjällra hade hästen och allt lät så vackert.

När de kom blev det glädje i de små stugorna i Vita bergen.

Lakekalas den tjugondag jul

Johannes Andersson, Källandsö i Västergötland, har målande skildrat ett kalas som kallades lakekalas och var brukligt tjugondag jul. — Som nästan

allmänt fiskades Lake här i Otterstad eller Kållandsö, och fisket är rikligast vid den tiden, så gjordes det lakekalas.

Fem à sex familjefäder sammanslöt sig till att jämte sina hustrur göra ett samkväm, varvid lake och potatis var huvudrätten. Dessa sex par bjödo andra sex par, var och en fick bjuda vem han önskade. Alla samlades på kvällen hos den som blivit utsedd att släppa till husrum, vanligen där det var en stor stuga.

Brännvin och vin, bröd, smör och mjölk och gräde sammansköts efter råd och lägenhet, potatis av den som hade de bästa och godaste. Laken betalades kontant, priset då på lake var en riksdaler per lispund.

Gubbarna rensade fisken

Samlingen skedde vid fyratiden på kvällen och de bjudna fick hålla sig sällskap själva, till gubbarna fick rensat fisken och råskrapat potatisen. Mö-

drarna fick sedan koka och laga i ordning, under tiden uppehöll sig gäster och värdar med samspråk. När maten var kokad, dukades bordet och alla fick sitta par om par vid bordet. Maten sattes fram så att alla om möjligt fick sitta. Maten var framställd i stora fat, samt brännvinskaraffin, därtill två brännvinsglas, ett för männen och ett för kvinnorna samt drickmuggar och smör och bröd.

När alla var bänkade lästes bordsbönen, och så började att taforsig, kvinnan före mannen. Måltiden försiggick under glatt samspråk. Till efterrätt var det lakesoppa. Till måltiden bjöds tre supar brännvin, två till själva fisken och en till Levern, som var i särskilt fat. Lakesoppan var kokad av spadet efter laken, avredd med mjölk med flera kryddor som jag ej minns. Men det var tävlan bland kvinnorna vem som kunde koka den godaste soppan. Soppan serverades i fat på bordet, flere

stycken, så alla kom åt att äta med sina skedar ur faten. Det var ej brukligt på den tiden med tallrikar till soppor, men till fisken var tallrikar.

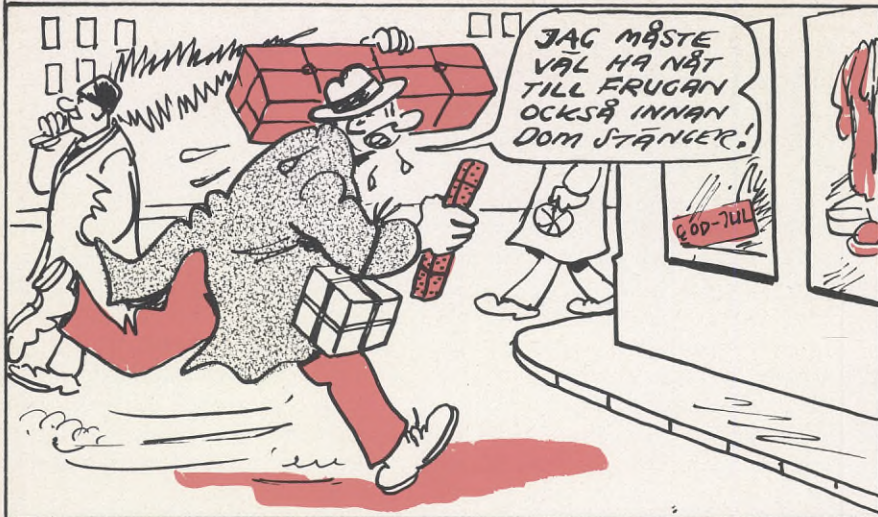
Köra ut julen

Efter måltiden lästes och tackades för maten, sedan röjdes både bord och matrester undan och spelmannen stämde fiolen, och det blev dans och lekar, så gubbarna tog av sina fårskinnspälsar. Till det kalaset var de vanligen klädda i fårskinnspälsar och kvinnorna i fårskinnströjor.

Dansen fortgick till kl 10, då de tog sig en färdknäpp och gick var och en till sitt. Den mat och dryck som blev över fick den behålla som ersättning för diskning och städning av lokalen, där kalaset var ordnat.

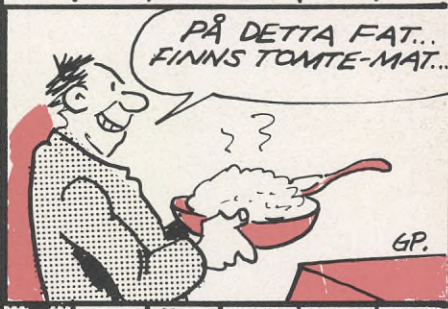
Sådana kalaser kallades att köra ut julen.

TUNN SKI-YA	KAN GE STICK	SKARPT SKEN INGÅR I VIRAN
RANK KAN TA EKORRE		
VRÄNG STOR-VILT		
EXISTE-RA FRÅN MAFFIAN		HUR SA ?
STÄM-MA		TAR OM OCH TAR OM

BRYT-STÄL-LEN	STILL-SAM-HET	KAN MAK-LARE FÖR-MEDLA	BE-STÄLLA PLATS	MED-DE-LAN-DE	LIGGER VID STOCK-HOLM	GÖR STOR-FILM	GA-LET	SVARTA
						GÅR PÅ ISLAND GNA-GARE	VÅRD	
SOM NOL-LOR					HAR INTE ALLA BARN			FÖR OKÄND
TAR ETT DOPP	SOM TVÅ BÅR							LADES NED SLASK
KAN MÄN GÖRA PUDDING PÅ	STÖTS I RING	VANA	INGÅNG	GÅR MED FART		GÖR KANSKA FÖRKILD RÖR		
						KAN HJERA BÄR KAN ISBACK		
GÖR GOD-NING JUL-BÖRD				PER-SON UPP-GIET	AV-LÖVAS SENT			
HAR BITTRA RÄNNEN KAN MÄTT			KA-VAL-JER	KAN ROS SNURRA RUNT				

GRIS INTE INRE		RADIUM	GÅR BOXA REN	KÖR	FINNS TRASA FÖR	LILLA FRI-POLES FRUGA	HAR VÄL FILM-FÄRSEN
			INGÅR I ADRESS				
HAR VÄL SPÅR-KEN					SES I SALONG		
YTA		SIPPA I BÄCKEN			RAR		
PRAT					KAN TRÖTTA FÖTTER KÄNNAS		
					BLIR OFTA FLAS-KET		

JUL BILD KRYSS

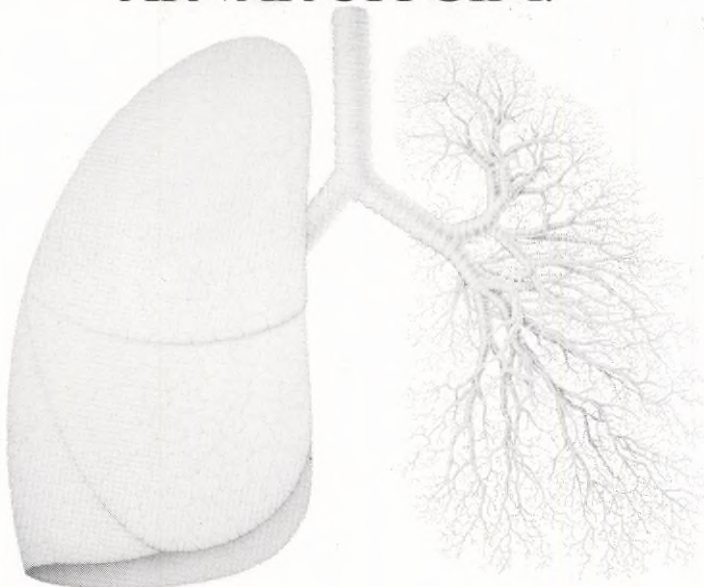
Lösningarna måste vara Status redaktion, Box 3196, 103 63 Stockholm, tillhanda senast den 10 jan. 1982. Tävlingsbrevet skall vara märkta med ordet "Julbildkryss". Varje kuvert får endast innehålla en lösning. Glöm ej att tydligt ange namn och fullständig adress. Fem priser utdelas enligt följande: första pris 100 kr, andra pris 75 kr, tredje pris 50 kr, fjärde och femte pris 25 kr. Pristagarnas namn meddelas i Status februarinummer 1982.

Namn

Bostad

Postnr och -adress

ATT FÖREBYGGA OCH BOTA SJUKDOMAR ÄR VÅR UPPGIFT.

Sjukdomar i andningsvägarna tenderar att öka. Genom sin forskning har Astra nått en ledande position på världsmarknaden inom detta sjukdomsområde liksom andra viktiga terapiområden. Astamedlet Bricanyl används i 70-talet länder.

ASTRA

151 85 SÖDERTÄLJE, TELEFON 0755/329 80

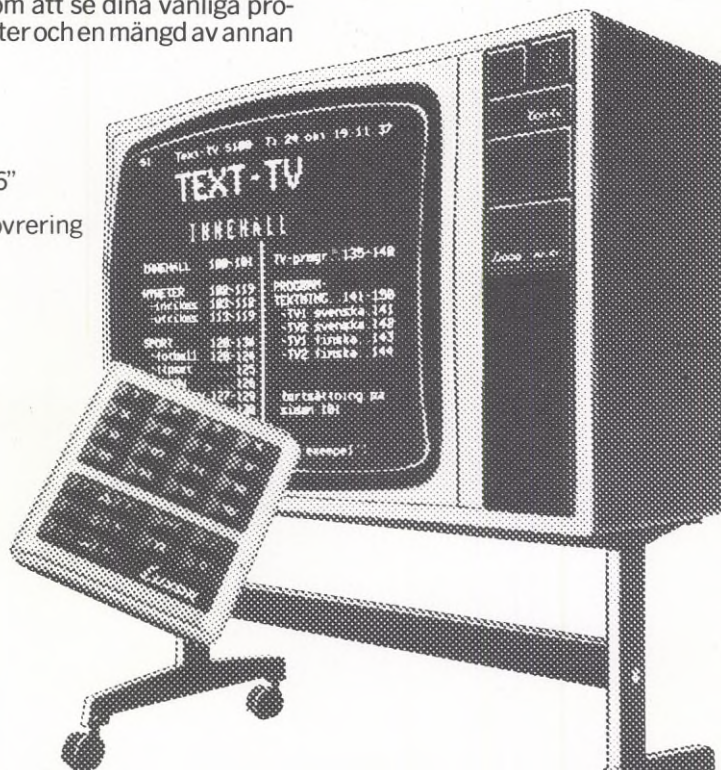
TEXT-TV. BÅDE TIDNING OCH FÄRG-TV I ETT.

Med text-TV kan du förutom att se dina vanliga program även få aktuella nyheter och en mängd av annan information.

DIPLOMAT DE LUXE 26"

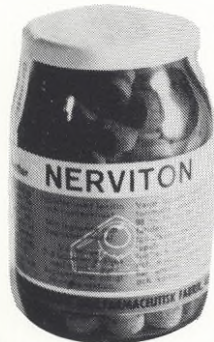
- Fjärrkontroll för manövrering av textfunktion
- Bästa bilden-knapp
- Loudnessfunktion

LUXOR

NATURMEDEL *)
Oskadlighetsgranskat

Orolig? Stressad?

Pröva NERVITON-tabletter,
som är ett mildt lugnande och
rogivande medel.

Sveriges äldsta naturmedel? Välskänt
och uppskattat sedan 1930-talet!
Nu mer aktuellt än någonsin.

*) Av Socialstyrelsen registrerat
naturmedel (nr 79-5189), har
därför ej genomgått för läkemedel
(farmaceutisk specialitet) före-
skrivna kontroll.

AB CARLS-BERGH BIOKEMISK
OCH FARMACEUTISK FABRIK 402 58 Göteborg

NATURMEDEL *)
Oskadlighetsgranskat

Kolesterol- problem?

Ny stor förpackning
— för ekonomi 500 g

Detta oblekta LECITHIN är ett mildt medel
för sänkning av måttligt förhöjd blodfetthalt
som har konstaterats av läkare.

Naturligtvis fritt från tillsatser
(varken färg- eller konserveringsmedel).

*) Av Socialstyrelsen registrerat naturmedel (nr 79-5197),
därför ej genomgått för läkemedel (farmaceutisk specialitet)
föreskriven kontroll.

AB CARLS-BERGH BIOKEMISK
OCH FARMACEUTISK FABRIK 402 58 Göteborg

UNIKA BILDER,
SAMTIDSSKILDNINGAR
OCH INTERVJUER

Barn i stan

"Barn i stan ger det perspektiv på barnomsorgsdebatten som hittills saknats. Utan att ha läst den ska man bestämt inte alls yttra sig med tvärsäkerhet i dessa frågor."

Guje Mattisson,
Arbetet

En bok om barnuppfostran och barntillsyn
från sekelskiftet till sjuttioalet.

Köp den
billigare hos

FOLKSAM